

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

ВУЧЭБНЫЯ ПРАГРАМЫ

для агульнаадукацыйных устаноў

з беларускай мовай навучання

ЧАЛАВЕК І СВЕТ

V клас

ГЕАГРАФІЯ

VI–XI класы

*Зацверджана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

МІНСК
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ІНСТЫТУТ АДУКАЦЫІ
2009

УДК 373.121.414:373.5

ББК 74.262.2

В90

ISBN 978-985-465-553-6

© Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь, 2009

© НМУ «Нацыянальны інстытут
адукацыі», 2009

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбны прадмет «Чалавек і свет» у структуры зместу агульнай сярэдняй адукацыі разглядаецца як прапедэўтычны, што забяспечвае базу для засваення вучнямі ў наступныя гады фундаментальных заканамернасцей развіцця прыроды і грамадства пры вывучэнні вучэбных прадметаў «Фізіка», «Геаграфія», «Біялогія», «Хімія», «Астраномія» і «Грамадазнаўства».

Метадалагічнай асновай распрацоўкі зместу інтэграванага вучэбнага прадмета «Чалавек і свет» з’яўляюцца ідэі ўзаемазалежнасці чалавека, грамадства і прыроды, асобы і соцыуму і неабходнасці гарманізацыі іх узаемадзеяння.

Змест вучэбнай праграмы прадстаўлены двума раздзеламі: «Чалавек і прырода» і «Чалавек і грамадства».

Мэта вучэбнага прадмета «Чалавек і свет» — фарміраванне навуковага светапогляду вучняў, асноў экалагічнай культуры, грамадзянскай адказнасці; забеспячэнне сацыялізацыі вучняў.

Дасягненне азначанай мэты прадугледжвае вырашэнне наступных **задач**:

- фарміраванне ведаў аб асаблівасцях развіцця прыродных працэсаў і з’яў, аб стане кампанентаў прыроды: вады, паветра, горных парод і мінералаў, глеб; месцы і ролі чалавека ў навакольным свеце;
- фарміраванне ў вучняў разумення ўзаемасувязей у сістэме «прырода—чалавек—грамадства»; навыкаў здаровага ладу жыцця;
- выхаванне ў вучняў станоўчых эмацыянальна-каштоўнасных адносін да навакольнага асяроддзя і самога сябе як яго часткі; імкнення дзейнічаць у адпаведнасці з нормамі экалагічнай культуры; маральных адносін да ўсяго живо-

га; адказнасці за свае паводзіны ў прыродзе і грамадстве; павагі да працы як асновы дабрабыту грамадства;

- фарміраванне вопыту інтэлектуальнай і творчай дзейнасці, развіццё агульнавучэбных і прадметных уменняў, неабходных для наступнага вывучэння асноў базавых навук: фізікі, геаграфіі, біялогіі, хіміі, астраноміі і грамадазнаўства.

Раздзел I «**Чалавек і прырода**» забяспечвае пераемнасць вывучэння прыродазнаўчых дысцыплін на аснове абагульнення ведаў, якія вучні атрымалі ў I—IV класах, далейшае развіццё ўяўленняў аб навуковай карціне свету, якасцях і ўласцівасцях кампанентаў прыроды, іх узаемасувязі.

Раздзел II «**Чалавек і грамадства**» накіраваны на вырашэнне задач сацыялізацыі вучняў, фарміраванне ў іх імкнення да самапазнання і самарэалізацыі; выхаванне маральнай культуры, актыўнай грамадзянскай пазіцыі.

У працэсе вывучэння вучэбнага прадмета «Чалавек і свет» прапануецца выкарыстоўваць разнастайныя метады і формы навучання: экскурсіі, ролевыя гульні, практыкумы і г. д. Пры гэтым важна забяспечыць стварэнне на ўроку сітуацый, у якіх вучні будуць не толькі засвойваць веды, але і выкарыстоўваць іх пры рашэнні практычных задач. Асаблівую ўвагу неабходна звярнуць на фарміраванне ў вучняў уменняў арганізаваць сваю вучэбную дзейнасць, працаваць з кнігай, даведачнай літаратурай, рознымі іншымі крыніцамі інфармацыі.

У КЛАС

(35 гадзін, у тым ліку 2 гадзіны — рэзервовы час)

Р А З Д З Е Л 1

ЧАЛАВЕК І ПРЫРОДА (25 гадзін)

Тэма 1. Прырода і яе даследаванне (3 гадзіны)

Целы і рэчывы жывой і нежывой прыроды. З’явы. Першапачатковыя ўяўленні аб будове рэчыва. Цвёрды, вадкі і газападобны станы рэчыва.

Спосабы даследавання прыроды: назіранне, апісанне, вымярэнне, дослед.

Дэманстрацыі, камп’ютэрныя мадэлі

Карціны, слайды (прэзентацыі) з адлюстраваннем цел жывой і нежывой прыроды, прыродных з’яў. Мадэлі атамаў і малекул. Дыфузія ў вадкасці.

Дэманстрацыйныя доследы

Гарэнне арганічнага рэчыва (цэлюлозы). Раскладанне арганічнага рэчыва (цукрозы).

Пракаліванне неарганічнага рэчыва (спажывецкай солі).

Пераўтварэнне лёду ў ваду, вады — у пару.

Назіранні

За з’явамі жывой і нежывой прыроды ў навакольным свеце.

Тэма 2. Космас і Зямля (7 гадзін)

Космас. Зоркі і сузор’і. Карта зорнага неба. Сонца. Млечны Шлях. Палярная зорка. Вялікая Мядзведзіца, Малая Мядзведзіца.

Сонечная сістэма. Планеты. Астэроіды, каметы, метэарыты.

Планета Зямля. Форма і памеры Зямлі. Утварэнне Зямлі. Унутраная будова Зямлі: ядро, мантыя, зямная кара.

Сутачнае вярчэнне Зямлі. Змена дня і ночы. Зямная вось. Палюсы Зямлі. Гадавы рух Зямлі. Пору года. Дні раўнадзенстваў і сонцастаянняў. Паўночнае і Паўднёвае паўшар’і. Экватар. Тропікі і палярныя кругі.

Месяц — спадарожнік Зямлі. Рух Месяца. Сонечныя зацьменні. Прылівы.

Дэманстрацыі, камп’ютэрныя мадэлі

Зоркі і сузор’і на карце неба. Слайды з адлюстраваннем сузор’яў, метэорных патокаў, камет. Фотаздымкі Сонца, планет, Месяца, Зямлі з Космасу, паверхні Месяца, Меркурыя, Венеры і Марса, атрыманыя з дапамогай касмічных апаратаў. Схема будовы Сонечнай сістэмы. Схемы, табліцы, якія тлумачаць параўнальныя памеры Зямлі, Месяца, Сонца і адлегласці паміж Сонцам, Зямлёй, планетамі.

Мадэль Зямлі — глобус.

Дэманстрацыя з дапамогай тэлурыя змены дня і ночы, змены пор года, сонечнага зацьмення.

Работа з картамі

Знаходжанне на карце «Карта паўшар’яў. Фізічная карта» Паўночнага і Паўднёвага паўшар’яў, экватара, тропікаў і палярных кругоў.

Назіранні

1. Назіранне неба днём і ўвечары (экскурсія ў планетарый).
2. Работа з картамі зорнага неба: пошук найбольш яркіх зорак і асобных сузор’яў.
3. Вызначэнне на зорным небе месцазнаходжання Палярнай зоркі і напрамку на поўнач.
4. Назіранне змянення становішча Сонца на небе ў адну і тую ж гадзіну за пэўны час (снежань—май).
5. Рэгістрацыя змянення асветленасці Месяца.

Тэма 3. Горныя пароды і мінералы (3 гадзіны)

Зямная кара. Мінералы. Горныя пароды: разнастайнасць горных парод і іх распаўсюджанасць.

Разбурэнне горных парод пад уздзеяннем тэмпературы, вады і жывых арганізмаў. Абломкавыя горныя пароды: пясок, гліна. Асадкавыя горныя пароды: торф, вапняк, соль.

Карысныя выкапні: цвёрдыя, вадкія, газападобныя. Гаручыя карысныя выкапні, роля старажытных раслін і жывёл у іх утварэнні. Руды. Неметалічныя карысныя выкапні. Выкарыстанне карысных выкапняў чалавекам.

Дэманстрацыі, камп'ютэрныя мадэлі

Схема ўнутранай будовы Зямлі. Калекцыі горных парод і мінералаў. Мясцовыя горныя пароды, валуны.

Дэманстрацыйныя доследы

Распырэнне цвёрдых цел пры награванні і спісканне пры ахаладжэнні. Разбурэнне граніту пад уздзеяннем тэмпературы.

Асяданне ў вадзе часціц пяску і гліны.

Выпарванне солі з раствору.

Работа з картамі

Вызначэнне на карце «Рэспубліка Беларусь» радовішчаў карысных выкапняў (нафты, граніту, пяскоў, гліны, торфу).

Практычная работа

1. Вызначэнне саставу граніту.

Т э м а 4. Глеба (2 гадзіны)

Глеба. Састаў глебы. Урадлівасць — галоўная ўласцівасць глебы. Роля раслін і жывёл ва ўтварэнні глебы. Значэнне глебы для чалавека. Ахова глебавага пакрыва.

Дэманстрацыі, камп'ютэрныя мадэлі

Утварэнне глебы. Разнастайныя тыпы глебаў.

Дэманстрацыйны дослед

Вызначэнне саставу глебы.

Т э м а 5. Паветра (4 гадзіны)

Паветраная абалонка Зямлі (атмасфера). Утварэнне атмасферы, роля раслін у змяненні саставу паветра. Паветра — сумесь газаў. Уласцівасці кіслароду і вуглякіслага газу. Значэнне кіслароду для жывых арганізмаў. Фізічныя ўласцівасці

паветра, іх значэнне для чалавека і прыроды. Награванне атмасфернага паветра. Вымярэнне тэмпературы паветра. Сутачнае і гадавое змяненне тэмпературы паветра. Перамяшчэнне халоднага і цёплага паветра. Узнікненне ветру. Ахова паветра ад забруджвання.

Дэманстрацыі, камп'ютэрныя мадэлі

Пругкасць і цеплаправоднасць паветра. Акісленне металаў.

Дэманстрацыйныя доследы

Дыфузія ў газах.

Растварэнне паветра ў вадзе.

Расшырэнне паветра пры награванні і сцісканне пры ахаладжэнні.

Вызначэнне саставу паветра.

Атрыманне вуглякіслага газу і вызначэнне яго асаблівасцей.

Робота з картамі

Вызначэнне на карце «Карта паўшар'яў. Фізічная карта» гор са снегавымі вяршынямі.

Назіранні

Вымярэнне тэмпературы паветра на працягу дня.

Тэма 6. Вада (5 гадзін)

Вада ў прыродзе. Планетарны кругаварот вады.

Асноўныя ўласцівасці вады, іх значэнне і выкарыстанне. Вада — растваральнік. Растворы. Растваральныя і нерастваральныя рэчывы. Прэсныя, салёныя і мінеральныя воды.

Выпарэнне вады. Кандэнсацыя вадзяной пары — утварэнне воблакаў і туману. Вадкія і цвёрдыя атмасферныя ападкаі.

Значэнне вады і раствораў у жыцці чалавека, жывёл і раслін. Ахова вод Зямлі.

Дэманстрацыі, камп'ютэрныя мадэлі

Схема планетарнага кругавароту вады. Карціны, слайды з адлюстраваннем вод сушы і Акіяна. Карціны, слайды з адлюстраваннем разнастайных тыпаў воблакаў.

Дэманстрацыйныя доследы

Выяўленне ўласцівасцей вады як растваральніка.

Ачыстка вады фільтраваннем.

Расшырэнне вады пры змяненні тэмпературы ад +4 °С да 0 °С.

Кандэнсацыя вадзяной пары.

Работа з картамі

Знаходжанне на карце «Карта паўшар’яў. Фізічная карта» акіянаў і мораў.

Знаходжанне на карце «Рэспубліка Беларусь. Фізічная карта» рэк (Дняпро, Нёман, Заходняя Дзвіна), азёр (Нарач) і балот.

Назіранні

Складанне дыяграмы воблачнасці.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Р А З Д З Е Л ІІ

ЧАЛАВЕК І ГРАМАДСТВА (8 гадзін)

Тэма 1. Прыроднае і грамадскае ў чалавеку

(3 гадзіны)

Чалавек — частка прыроды. Чалавек — істота грамадская. Магчымасці і здольнасці чалавека. Адоранасць, талент, геніяльнасць. Здароўе чалавека. Фактары, якія ўплываюць на здароўе чалавека. Шкодныя звычкі і іх наступствы. Навыкі здаровага ладу жыцця.

Тэма 2. Чалавек сярод людзей (4 гадзіны)

Што такое культура? Дасягненні культуры. Культурная спадчына беларускага народа. Правілы паводзін. Спосабы ўрэгулявання канфліктных сітуацый. Уменне кіраваць сабой. Манеры і мода. Чалавечая праца — аснова дабрабыту. Бюджэт сям’і. Вучэбная праца школьніка. Грамадзянская пазіцыя чалавека. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь — асноўны закон дзяржавы.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Рэзервовы час (2 гадзіны)

Раздзел I. Чалавек і прырода

Вучні павінны мець уяўленні:

аб прыродных аб'ектах:

Сонцы;

зорках;

Месяцы;

планетах Сонечнай сістэмы;

астэроідах;

каметах;

метэарытах;

Космасе;

атамах і малекулах;

рэчывах — арганічных і неарганічных, растваральных і не-
растваральных;

ядры, мантыі, зямной кары;

горных пародах;

мінералах;

воблаках;

атмасферных ападках (дождж, раса, іней, град, снег);

глебе;

гумусе;

прэсных, салёных і мінеральных водах;

састаўных частках воднай абалонкі: водах сушы (падзем-
ных водах, рэках, азёрах, балотах, ледніках) і Сусветнага акіяна;

аб прыродных з'явах:

змяненні агрэгатнага стану рэчыва (на прыкладзе вады);

руху малекул і дыфузіі ў вадкасцях і газах;

змены дня і ночы;

змены пор года;

сутачным і гадавым руху Зямлі;

сонечным зацьменні;

выпазенні атмосферных ападкаў;

руху паветра (вятрах);

аб прыродных працэсах:

утварэнні Сонечнай сістэмы;

утварэнні Зямлі;

разбурэнні горных парод;

утварэнні асадкавых горных парод;
глебаўтварэнні;
кругавароце вады на Зямлі;
замярзанні, выпарэнні, кандэнсацыі вадкасці (на прыкладзе вады);
акісленні рэчываў;
пашырэнні цел пры награванні і сцісканні пры ахаладжэнні.

Вучні павінны ведаць заканамернасці (уста-наўліваць прычынна-следчыя сувязі):

сувязі паміж шчыльнасцю і тэмпературай вады;
змянення тэмпературы паветра ў залежнасці ад вышыні Сонца над гарызонтам і працягласці асветленасці;
утварэння глебы ў залежнасці ад уласцівасцей горных парод, атмасферных працэсаў, асаблівасцей арганічнага свету.

Вучні павінны даваць азначэнні тэрмінам (п а н я ц ц я м):

сузор'е;
глобус;
экватар;
мінерал;
карысныя выкапні;
руды;
урадлівасць глебы;
атмасфера;
планетарны кругаварот вады;
вецер;
нерастваральныя рэчывы;
атмасферныя ападкі.

Вучні павінны тлумачыць:
прычыны ўтварэння асадкавых горных парод;
як утвараюцца карысныя выкапні — торф, вугаль;
як утвараецца глеба;
як награваецца паветра на Зямлі;
прычыны з'яўлення на Зямлі воднай абалонкі;
прычыны ўтварэння аблокаў, туману і атмасферных ападкаў;
распаўсюджанне хімічных элементаў у абалонках Зямлі і ў Космасе.

Вучні павінны ў м е ц ь:
назіраць з'явы навакольнага свету;
знаходзіць на небе сузор'і: Вялікая Мядзведзіца, Малая Мядзведзіца, Лебедзь, Ліра;
вымяраць тэмпературу паветра;
назіраць за надвор'ем (вызначаць тэмпературу паветра, воблачнасць, віды ападкаў);
паказваць на картах Паўночнае і Паўднёвае паўшар'і, акіяны, мацерыкі, рэкі, азёры, радовішчы карысных выкапняў;
параўноўваць паміж сабой геаграфічныя аб'екты, якія сустракаюцца ў штодзённым жыцці.

Вучні павінны в е д а ц ь ф а к т ы:
назвы горных парод (кварцыт, вапняк, граніт, мел, пясок, гліна, мармур);
назвы мінералаў: графіт, дыямент, палявы шпат, кварц;
назвы простых рэчываў (кісларод, азот, азон, вадарод, гелій, жалеза, крэмній, золата, серабро, медзь, алюміній, вуглярод, магній); назвы складаных рэчываў (вада, вуглякіслы газ);
сімвалы хімічных элементаў: Н, О, N, С;
хімічныя формулы рэчываў: H_2O , CO_2 , O_2 , O_3 , H_2 ;
уласцівасці рэчываў: кіслароду (агрэгатныя станы, растваральнасць у вадзе, акісленне рэчываў), вады (агрэгатныя станы, здольнасць раствараць рэчывы, раскладанне на простыя рэчывы), вуглякіслага газу (агрэгатныя станы);
уласцівасці паветра (празрыстасць, шчыльнасць, пругкасць);
састаў паветра (пастаянныя складальныя і прымесі);
хімічную рэакцыю гарэння вугля ў кіслародзе.

Раздзел II. Чалавек і грамадства

Вучні павінны *ведаць*:
азначэнні паняццяў: здароўе, культура, грамадзянства, Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь;
адрозненні чалавека ад іншых жывых істот;
прыродныя і грамадскія прыметы ў чалавеку;
фактары, якія ўплываюць на здароўе чалавека;
правы і абавязкі грамадзян Рэспублікі Беларусь.

Вучні павінны ў м е ц ь:

характарызаваць:

узаемадзеянне чалавека і навакольнага прыроднага асяроддзя;

магчымасці чалавека;
віды прафесій;
крыніцы даходаў сям'і;
ролю працы ў жыцці чалавека;
уплыў дзейнасці чалавека на навакольнае асяроддзе;
тлумачыць:
ролю зносін у жыцці людзей;
неабходнасць разумнага абмежавання патрэбнасцей чалавека;
наступствы шкодных звычак чалавека;
неабходнасць і шляхі захавання культурнай спадчыны на-
рода;
шляхі выхаду з канфліктных сітуацый;
канкрэтызаваць прыкладамі:
узаемадзеянне чалавека і навакольнага асяроддзя;
праяўленне грамадзянскай пазіцыі чалавека;
прымяняць веды аб навыках здаровага ладу жыцця, споса-
бах урэгулявання канфліктных сітуацый, правілах паводзін і
зносін пры рашэнні практычных задач.

ЛІТАРАТУРА

1. Вселенная в 5 классе: пособие для учителя / В. В. Грузинский, Т. А. Перковский, А. А. Халиманович. — Минск: Народная асвета, 1996. — 207 с.
2. Уроки природоведения в 4 классе: учеб.-метод. пособие / И. Е. Шарапа [и др.]. — Минск: Ураджай, 2001. — 127 с.
3. Методическое пособие к учебнику «Естествознание-5»: кн. для учителя / И. Т. Суравегина [и др.]. — М.: Просвещение, 1998. — 143 с.
4. Мир и Беларусь: Аспекты устойчивого развития: пособие для учащихся ст. классов общеобразоват. учреждений / под общ. ред. М. М. Ковалева, Т. П. Субботиной. — Минск: Технопринт, 2003. — 171 с.
5. Естествознание: учебник для 5 кл. общеобразоват. учреждений РФ / под ред. А. Г. Хрипковой. — М.: Просвещение, 1997. — 240 с.
6. Естествознание: учебник для 5 кл. общеобразоват. учреждений РФ / под ред. И. Т. Суравегиной, А. А. Фадеевой. — М.: Просвещение, 1998. — 270 с.
7. Природа и человек: Введение в естественные науки: учебник для 5 кл. общеобразоват. учреждений РФ / В. И. Сивоглазов, А. А. Плешаков. — М.: Просвещение, 1997. — 256 с.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Геаграфічная адукацыя дае веды пра сутнасць працэсаў і з’яў, якія адбываюцца ў прыродных і сацыяльна-эканамічных сістэмах Зямлі. Геаграфія знаёміць вучняў з асаблівасцямі прыроднага, сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця канкрэтных тэрыторый, з заканамернасцямі развіцця тэрытарыяльных прыродна-грамадскіх сістэм, удасканаленнем тэрытарыяльнай арганізацыі грамадства, з прынцыпамі рацыянальнага прыродакарыстання, эфектыўнага гаспадарання, аховы прыроднага асяроддзя і беражлівых адносін да прыродных рэсурсаў.

Праграмы ўяўляюць адзіную сістэму ўзаемазвязаных курсаў, якія забяспечваюць пераемнасць зместу, формаў і метадаў арганізацыі вучэбнай дзейнасці вучняў.

Агульная мэта вучэбных курсаў па геаграфіі — фарміраванне асобы, тых яе якасцей, поглядаў, прынцыпаў і нормаў паводзін, якія адпавядаюць агульначалавечым каштоўнасцям. Роля геаграфіі як вучэбнага прадмета ў фарміраванні і развіцці асобы вызначаецца спецыфікай навукі. Геаграфія — комплексная грамадская прыродазнаўчанавуковая дысцыпліна, для якой характэрны комплексны падыход у даследаванні і тлумачэнні заканамернасцей узаемадзеяння прыроды і грамадства, узаемасувязей паміж іх асобнымі кампанентамі. Толькі сродкамі геаграфіі можа быць сфарміравана ўяўленне аб прасторава-часавым характары з’яў і працэсаў, неабходнае для разумення сутнасці сучасных праблем чалавецтва — сацыяльных, экалагічных, эканамічных, палітычных.

«**Чалавек і свет**» (V клас) з’яўляецца прапедэўтычным курсам геаграфіі. У дадзеным курсе вучні атрымліваюць агульныя геаграфічныя звесткі аб планеце Зямля, уяўленні аб кампанентах прыроды і выкарыстанні іх чалавекам у якасці прыродных рэсурсаў.

Пачатковы курс геаграфіі (VI—VII класы) закліканы здзейсніць пераход ад вывучэння інтэграванага курса «Чалавек і свет» да сістэмнага вывучэння геаграфіі.

Мэта курса — фарміраванне ўяўленняў аб Зямлі як прыродным комплексе, аб асаблівасцях зямных абалонак і іх узаемазвязях, насельніцтве, палітычнай карце, гаспадарцы і яе структуры.

Задачы курса:

- азнаямленне вучняў з геаграфіяй як навукай, геаграфічнай картай — яе мовай;
- фарміраванне ўяўленняў аб прыродзе зямной паверхні, насельніцтве Зямлі і яго гаспадарчай дзейнасці, геаграфічных працэсах і з’явах;
- замацаванне першапачатковых геаграфічных ведаў і ўменняў на прыкладзе кампанентаў прыроды, найбуйнейшых геаграфічных аб’ектаў зямной паверхні з прыцягненнем краязнаўчага матэрыялу.

Геаграфія мацерыкоў і краін (VIII—IX класы) комплексны краізнаўчы курс, які вывучае геаграфічныя асаблівасці і спецыфіку прыроды, насельніцтва і гаспадаркі мацерыкоў і асобных краін зямнога шара.

Мэта курса — паказаць вучням агульныя геаграфічныя заканамернасці мацерыкоў і акіянаў, асобных краін у разнастайных прыродных умовах, асаблівасці ўплыву прыроды на гаспадарку, культуру; даць комплексную геаграфічную характарыстыку мацерыкоў, краін і акіянаў, спецыфіку фарміравання іх прыроднарэсурснага патэнцыялу і асаблівасці іх сучаснага развіцця.

Упершыню выдзелены раздзел «Краіны Беларускага паўвостраўя» з мэтай фарміравання разумення вучнямі агульных этнічных, культурных, гаспадарчых каштоўнасцей, якія гістарычна сфарміраваліся.

Задачы курса:

- развіццё комплекснага геаграфічнага мыслення; фарміраванне аб’ектыўнага погляду вучня на свет;
- стварэнне цэласнага вобразнага ўяўлення аб планеце Зямля, краінах Зямлі, іх прыродзе, насельніцтве, культуры і каштоўнасцях, эканамічным развіцці.

Асноўны аб’ект вывучэння курса «Геаграфія мацерыкоў і краін» — краіназнаўства, якое з’яўляецца звязном паміж навукай геаграфіяй і агульначалавечай культурай.

Дадзены курс закліканы сфарміраваць у вучняў уяўленне аб разнастайнасці і адзінстве свету, неабходнасці захавання прыроднай разнастайнасці і забеспячэння ўстойлівага развіцця краін у бліжэйшай і далёкай перспектыве.

У IX класе разглядаюцца асаблівасці прыроды і гаспадаркі Еўразіі, у цэнтры якой знаходзіцца Рэспубліка Беларусь, гаспадарка якой фарміруецца і развіваецца ў цеснай сувязі з глабальнымі міжнароднымі працэсамі на мацерыку. Неад’емнай часткай курса з’яўляецца вывучэнне геаграфічных асаблівасцей краін: Расіі як члена саюзнай дзяржавы, краін беларускага парубежжа (Украіны, Польшчы, краін Балты), найбуйнейшых дзяржаў Еўрапейскага Саюза — патэнцыяльных партнёраў эканамічнага і культурнага супрацоўніцтва, а таксама вядучых краін Усходу.

Геаграфія Беларусі (X клас). На прыкладзе сваёй рэспублікі вучні атрымліваюць усебаковае ўяўленне пра комплексную геаграфічную характарыстыку асобных краін. Курс арыентуе вучняў на глыбокае комплекснае вывучэнне прыроды, насельніцтва і гаспадаркі сваёй краіны, яе асобных раёнаў.

Мэта курса — фарміраванне ведаў аб уплыве асаблівасцей прыроды, насельніцтва на размяшчэнне і спецыялізацыю гаспадаркі. Беларусь разглядаецца як тэрытарыяльная геаграфічная сістэма, сістэма прыродных, гаспадарчых і сацыяльных аб’ектаў і з’яў, якія развіваюцца ў пастаянным узаемадзеянні.

Задачы курса:

- вывучэнне асаблівасцей геапалітычнага становішча Рэспублікі Беларусь;
- ацэньванне з пазіцыі ўплыву яго значэння на развіццё гаспадаркі;
- фарміраванне і ўмацаванне палітычнага, сацыяльнага і эканамічнага іміджу Рэспублікі Беларусь.

Агульная геаграфія (XI клас) — заключны абагульняючы курс у сістэме геаграфічнай адукацыі ў сярэдняй школе ўяўляе сабой міжпрадметную вобласць ведаў, якія ўзнікаюць на сутыку прыродных і грамадскіх навук.

Мэта курса — азнаямленне вучняў з тэарэтычнымі і практычнымі кірункамі сучаснай геаграфічнай навукі, геаграфічнымі аспектамі асноўных праблем чалавецтва і шляхоў іх вырашэння, новымі метадамі і кірункамі развіцця сучасных геаграфічных ведаў, магчымасцямі практычнага выкарыстання геаграфічнай навукі і навуковых ведаў для арганізацыі гаспадаркі і маніторынгу навакольнага асяроддзя, стварэння цэласнага ўяўлення пра геаграфічныя аб'екты і з'явы.

Асноўным аб'ектам вывучэння геаграфіі з'яўляецца геаграфічная абалонка — жыццёва важная прастора і сфера чалавечай дзейнасці. Прадметам вывучэння з'яўляюцца геаграфічныя з'явы і працэсы, заканамернасці, канцэпцыі, тэорыі развіцця геаграфічнай абалонкі, грамадства і ўзаемадзеяння паміж імі.

Задачы курса:

- фарміраванне ў вучняў навуковых уяўленняў аб навакольным асяроддзі ў развіцці;
- разуменне найбольш актуальных палітычных, эканамічных, сацыяльных, экалагічных праблем, якія ўзнікаюць у геаграфічнай прасторы;
- раскрыццё сутнасці праблемы ўстойлівага развіцця як асновы гарманічнага развіцця грамадства і прыроды.

Праграмай прадугледжваецца правядзенне практычных работ у класе, на мясцовасці. Асобныя практычныя работы праводзяцца на ўроках абагульняючага паўтарэння. Выніковыя практычныя работы абазначаны зорчайкай. У праграме кожнага курса прадугледжаны рэзерв часу. Выдзелены патрабаванні да вынікаў навучання з улікам іх зместавай вобласці і ўзроставых фізіялагічных асаблівасцей вучняў. Геаграфічная наменклатура пералічваецца ў патрабаваннях без паўтору, па меры выкарыстання пры вывучэнні новага матэрыялу.

У праграме прадугледжана дадатковая літаратура для настаўніка і вучняў.

ПАЧАТКОВЫ КУРС ГЕАГРАФІІ

VI КЛАС

(35 гадзін)

Уводзіны (1 гадзіна)

Геаграфія — навука аб прыродзе Зямлі і прычынах яе разнастайнасці, насельніцтве і яго гаспадарчай дзейнасці. Значэнне геаграфіі ў жыцці і гаспадарчай дзейнасці людзей. Абалонкі Зямлі: літасфера, гідрасфера, атмасфера, біясфера.

Асноўныя паняцці: геаграфія, літасфера, гідрасфера, атмасфера, біясфера.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

называць аб'екты вывучэння геаграфічнай навукі; абалонкі Зямлі;

тлумачыць ролю геаграфіі ў жыцці і гаспадарчай дзейнасці людзей;

ведаць вобласці прымянення геаграфічных ведаў.

Р А З Д З Е Л І

ЛІК ЗЯМЛІ. ГЕАГРАФІЧНЫЯ АДКРЫЦЦІ (3 гадзіны)

Кантыненты. Акіяны. Часткі свету. Склад сушы: мацерыкі, паўастравы, астравы, архіпелагі.

Геаграфічныя адкрыцці ў Старажытным Свеце і ў сярэднія вякі. Эпоха Вялікіх геаграфічных адкрыццяў. Падарожжы Хрыстафора Калумба і Фернана Магелана.

Вытокі сучасных геаграфічных даследаванняў. Вывучэнне Зямлі з Космасу. Вывучэнне Сусветнага акіяна: Тур Хеердал, Жак Пікар, Жак Іў Кусто.

Асноўныя паняцці: кантынент, акіян, частка свету, мацярык, паўвостраў, востраў, архіпелаг.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

ведаць мацерыкі, акіяны, часткі свету, паўастравы, астравы;
назваць вядомых даследчыкаў і падарожнікаў: Марка Пола, Тура Хеердала, Жака Пікара, Жака Іва Кусто;

назваць і паказваць маршруты найважнейшых падарожжаў; *кантыненты*: Афрыка, Антарктыда, Аўстралія, Паўднёвая Амерыка, Паўночная Амерыка, Еўразія; *акіяны*: Ціхі, Атлантычны, Індыйскі, Паўночны Ледавіты; *часткі свету*: Афрыка, Еўропа, Азія, Амерыка, Аўстралія і Акіянія, Антарктыда; *паўастравы*: Аравійскі, Індастан, Скандынаўскі, Лабрадор; *астравы*: Грэнландыя, Ісландыя, Вялікі Бар’ерны рыф;

тлумачыць адрозненне паміж мацерыком і часткай свету; ролю геаграфічных падарожжаў і даследаванняў у развіцці грамадства.

Р А З Д З Е Л І І

АДЛЮСТРАВАННЕ ПАВЕРХНІ ЗЯМЛІ НА ПЛАНЕ МЯСЦОВАСЦІ, ГЛОБУСЕ І КАРЦЕ

(11 гадзін)

Т э м а 1. План мясцовасці (4 гадзіны)

Стораны гарызонту. Арыентаванне на мясцовасці. Компас. Азімут.

Паняцце аб плане мясцовасці, умоўныя знакі. Вымярэнне адлегласцей на мясцовасці і плане. Маштаб і яго віды.

Вызначэнне азімутаў і напрамкаў па зададзеных азімутах з дапамогай компаса.

Складанне плана мясцовасці. Вакамерная здымка. Выкарыстанне планаў мясцовасці ў практычнай дзейнасці чалавека.

Практычныя работы

1. Арыентаванне на мясцовасці. Вызначэнне азімутаў і кірункаў па зададзеных азімутах з дапамогай компаса.

2*. Складанне плана невялікага ўчастка мясцовасці спосабам вакамернай здымкі. Вымярэнне адлегласцей на мясцовасці і на плане.

Асноўныя паняцці: арыентаванне, азімут, план мясцовасці, маштаб, лікавы, найменны і лінейны маштабы, умоўныя знакі, вакамерная здымка, палярны і маршрутны здымкі плана мясцовасці.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць спосабы здымкі плана мясцовасці;

назваць і паказваць умоўныя знакі;

вызначаць стораны гарызонту, азімут;

вымяраць адлегласці на мясцовасці;

чытаць план мясцовасці (вызначаць кірункі, адлегласці, аб'екты, іх узаемаразмяшчэнне);

складаць элементарны план мясцовасці.

Тэма 2. Геаграфічная карта

(6 гадзін)

Форма і памеры Зямлі. Асаблівасці паказу зямной паверхні на глобусе. Градусная сетка на глобусе. Экватар, паралелі, мерыдыяны, пачатковы мерыдыян, геаграфічныя полюсы. Часавыя паясы.

Паняцце аб геаграфічнай карце. Легенда карты. Адрозненні карт па маштабе (дробнамаштабныя, сярэднямаштабныя, буйнамаштабныя).

Віды геаграфічных карт па ахопе тэрыторыі (сусветныя карты, карты асобных мацерыкоў і акіянаў, карты частак мацерыкоў), па змесце (агульнагеаграфічныя, тэматычныя).

Паняцце аб тапаграфічнай карце. Умоўныя знакі на тапаграфічнай карце. Абсалютная і адносная вышыні. Рэльеф. Паказ рэльефу на картах.

Геаграфічныя каардынаты: геаграфічныя шырата і даўгата. Сучасныя спосабы вызначэння геаграфічных каардынат.

Адрозненне геаграфічнай карты ад плана мясцовасці. Значэнне карт у географіі, жыцці і гаспадарчай дзейнасці людзей. Контурныя карты.

Практычныя работы

3. Чытанне тапаграфічнай карты.

4*. Вызначэнне геаграфічных каардынат па картах і нанясенне геаграфічных аб'ектаў па зададзеных каардынатах на контурную карту.

Асноўныя паняцці: геаграфічная карта, легенда карты, экватар, паралелі, мерыдыяны, пачатковы мерыдыян, градусная сетка, геаграфічныя шырата і даўгата, геаграфічныя каардынаты, часавыя паясы, дробнамаштабныя, сярэднямаштабныя, буйнамаштабныя (тапаграфічныя) карты; агульнагеаграфічныя і тэматычныя карты, адносная і абсалютная вышыні, рэльеф, гарызанталі.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць віды геаграфічных карт;

адрозніваць геаграфічныя карты па маштабе, ахопе тэрыторыі, змесце;

назваць і паказваць экватар, пачатковы мерыдыян, геаграфічныя полюсы; на карце і глобусе геаграфічныя аб'екты;

вызначаць (вымяраць) адлегласці па картах і глобусе, геаграфічныя каардынаты і кірункі, геаграфічнае становішча аб'ектаў, паясны час, абсалютную і адносную вышыні гор і раўнін;

умець чытаць тапаграфічную і геаграфічныя карты;

абазначаць і падпісваць геаграфічныя аб'екты на контурнай карце.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Р А З Д З Е Л ІІІ

ПРЫРОДА ЗЯМЛІ (19 гадзін)

Тэма 3. Літасфера і рэльеф Зямлі (8 гадзін)

Унутраная будова Зямлі: ядро, мантыя, зямная кара. Будова і магутнасць зямной кары. Паняцце аб літасферы.

Унутраныя сілы Зямлі. Землетрасенні, вулканізм.

Знешнія сілы Зямлі. Выветрыванне.

Горныя пароды і мінералы, якія складаюць зямную кару. Магматычныя, асадкавыя і метамарфічныя горныя пароды.

Рэльеф Зямлі. Асноўныя формы рэльефу: раўніны, горы. Горы і горныя краіны. Адрозненне гор па вышыні (нізкія, сярэднія, высокія).

Віды раўнін па характары паверхні (плоскія, узгорыстыя), па абсалютнай вышыні (упадзіны, нізіны, узвышшы, пласкагор'і).

Рэльеф дна Сусветнага акіяна.

Выкарыстанне і ахова нетраў Зямлі.

Практычныя работы

5*. Апісанне па карце асобных раўнін і горных краін.

6. Вызначэнне глыбіні мораў і акіянаў па карце.

Асноўныя паняцці: ядро Зямлі, мантыя, зямная кара, кантынентальная і акіянічная зямная кара, горныя пароды: магматычныя, асадкавыя, метамарфічныя, мацерыковая водмель (шэльф), мацерыковы склон, ложка акіяна, жолаб, землетрасенне, ачаг і эпіцэнтр, вулканізм і вулканы, магма, лава, жарало, кратэр, вулканічны конус, раўніны, горы, горныя краіны, горны хрыбет, вяршыня, горная даліна, нізкія, сярэднія і высокія горы, упадзіны, нізіны, узвышшы, пласкагор'і, выветрыванне, фізічнае, хімічнае і біялагічнае выветрыванне.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць асноўныя формы рэльефу Зямлі;

характарызаваць адрозненні кантынентальнай кары і акіянічнай зямной кары;

назваць і паказаць на карце розныя формы рэльефу зямной паверхні; **раўніны:** Усходне-Еўрапейская, Мінскае ўзвышша, Амазонская нізіна, Сярэдне-Сібірскае пласкагор'е, упадзіна Гхор; **горы:** Альпы, Каўказскія, Уральскія, Гімалаі з вяршыняй Джамалунгма (Эверэст), Кардыльеры, Анды; **вулкан** Везувій; Марыянскі жолаб;

вызначаць на карце глыбіні мораў і акіянаў, формы паверхні Зямлі;

рабіць апісанне асобных раўнін, гор, рэльефу сваёй мясцовасці;

тлумачыць размяшчэнне формаў рэльефу Зямлі;

пазначаць на контурнай карце асноўныя формы рэльефу.

Тэма 4. Гідрасфера (10 гадзін)

Асноўныя часткі гідрасферы: Сусветны акіян і воды сушы. Сусветны акіян і яго часткі. Моры. Залівы. Пралівы.

Тэмпература, салёнасць акіянічных водаў. Рух вады ў акіяне — марскія хвалі, цунамі, прылівы і адлівы. Цёплыя і халодныя акіянічныя цячэнні.

Воды сушы. Падземныя воды (грунтавыя і напорныя (артэзіянскія)). Крыніцы. Роля падземных водаў у фарміраванні рэльефу. Апоўзні, карставыя з’явы.

Паверхневыя воды. Рака і яе часткі. Рачная даліна і яе элементы: рэчышча, пойма, схіл, тэраса. Рачная сістэма, рачны басейн, водападзел.

Раўнінныя і горныя рэкі. Уплыў рэльефу на кірунак і характар цячэння рэк. Парогі і вадаспады, плёсы. Ухіл і падзенне ракі. Жыўленне (снегавое, дажджавое, ледніковае, падземнае, змешанае) і рэжым рэк (разводдзе, паводка, межань).

Азёры і балоты. Азёры спёкавыя і бясцёкавыя, прэсныя і салёныя. Утварэнне азёрных катлавін. Тэктанічныя, вулканічныя, ледавіковыя, запрудныя, карставыя, старычныя азёры. Вадасховішчы.

Ледавікі, іх утварэнне. Мацерыковыя і горныя ледавікі. Уздзеянне ледавікоў на рэльеф.

Значэнне Сусветнага акіяна ў жыцці людзей і ахова акіянічных водаў. Ахова водаў сушы.

Практычная работа

7. Экскурсія. Вывучэнне прыроднага аб’екта сваёй мясцовасці.

Асноўныя паняцці: Сусветны акіян, мора, унутраныя і ўскраінныя моры, заліў, праліў, салёнасць, марскія хвалі, цунамі, цячэнні, прылівы, адлівы, воды сушы, падземныя воды: грунтавыя, ненапорныя і напорныя (артэзіянскія) воды, крыніцы, гейзеры, апоўзні, карст, рака, выток, вусце, дэльта, рачная даліна, русла, пойма, прыток, рачная сістэма, рачны басейн, водападзел, парогі, вадаспады, плёс, ухіл і падзенне ракі, жыўленне і рэжым рэк, межань, разводдзе, паводка, возера, стокавыя, бястокавыя, прэсныя, салёныя азёры, ледавікі, мацерыковыя і горныя ледавікі.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

называць састаўныя часткі гідрасферы; найбольш і найменш глыбокія акіяны, найменшую і найбольшую салёнасць водаў акіянаў; асноўныя часткі ракі і элементы рачной даліны; фактары, якія ўплываюць на рэжым і жыўленне рэк;

назваць і паказваць моры: Міжземнае, Чырвонае, Чорнае, Балтыйскае; **залівы:** Біскайскі, Бенгальскі; **пралівы:** Магеланаў, Гібралтарскі, Берынгаў; **цячэнні:** Гольфстрым, Заходніх Вятроў; **рэкі:** Ніл, Амазонка, Волга, Дняпро; **азёры:** Байкал, Каспійскае мора, Нарач; **вадаспады:** Анхель, Вікторыя; **ледавік** Маласпіна;

тлумачыць прычыны ўтварэння марскіх хваль, прыліваў і адліваў, цунамі; характар цячэння горных і раўнінных рэк; змянення водаў сушы пад уздзеяннем гаспадарчай дзейнасці чалавека;

характарызаваць асобныя рэкі і азёры;

абазначаць рэкі, вадаспады і азёры на контурнай карце.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Рэзерв часу (1 гадзіна)

VII КЛАС

(35 гадзін)

РАЗДЗЕЛ III

ПРЫРОДА ЗЯМЛІ (12 гадзін)

Тэма 5. Атмасфера. Надвор'е і клімат (8 гадзін)

Атмасфера, яе склад, будова і значэнне.

Паняцце «надвор'е». Метэаралагічныя элементы і з'явы: тэмпература паветра, атмасферны ціск, вецер, вільготнасць паветра, атмасферныя ападкаі.

Назіранне за надвор'ем. Тэмпература паветра.

Атмасферны ціск. Вецер. Напрамак і скорасць ветру. Сіла ветру.

Вільготнасць паветра: абсалютная і адносная. Туман. Воблакі.

Атмасферныя ападкі. Віды ападкаў.

Паняцце «кліма́т». Кліматаўтваральныя фактары: геаграфічная шырата, размеркаванне сушы і акіяна, аддаленасць тэрыторыі ад акіянаў і мораў, марскія цячэнні, вышыня мясцовасці над узроўнем мора, рэльеф мясцовасці.

Практычная работа

1*. Апрацоўка матэрыялаў назіранняў за надвор'ем і апісанне надвор'я сваёй мясцовасці.

Асноўныя паняцці: трапасфера, стратасфера, надвор'е, сярэдняя тэмпература, амплітуда тэмператур, атмасферны ціск, вецер, ружа вятроў, вільготнасць паветра, абсалютная і адносная вільготнасць паветра, максімальная вільготнасць, кліма́т.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць метэаралагічныя элементы і прыборы для іх вымярэння;

састаўляць апісанне надвор'я;

тлумачыць уплыў асноўных кліматаўтваральных фактараў на кліма́т;

карыстацца тэрмометрам, барометрам, гігromетрам, флюгерам;

умець складаць графікі ходу тэмпературы, складаць ружу вятроў, вызначаць сярэднясутачныя і сярэднямесячныя тэмпературы, амплітуды тэмператур.

Т э м а 6. Біясфера (3 гадзіны)

Біясфера і яе межы. Геалагічная роля жывога рэчыва. Разнастайныя праяўленні жыцця і вертыкальныя межы размеркавання жывога рэчыва ў літасферы, гідрасферы, атмасферы.

Глебавае покрыва — особнае цела Зямлі. Паняцце «глеба». Урадлівасць глеб. Значэнне глебы ў гаспадарчай дзейнасці людзей. Эрозія глеб. Меліярацыі. Ахова глебы.

Прыродны комплекс і яго кампаненты. Ахова прыродных комплексаў Зямлі.

Практычная работа

2*. Апісанне прыроднага комплекса сваёй мясцовасці.

Асноўныя паняцці: жывое рэчыва, глеба, урадлівасць, эрозія, меліярацыя, прыродны комплекс, кампаненты прыроды (горная парода, паветра, вада, расліны, жывёлы, глеба).

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць склад і межы біясферы;

характарызаваць асаблівасці біясферы і глеб;

тлумачыць прычыны разнастайнасці прыродных комплексаў сушы і Сусветнага акіяна.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Р А З Д З Е Л І V

НАСЕЛЬНІЦТВА І ЯГО ГАСПАДАРЧАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ (22 гадзіны)

Тэма 7. Насельніцтва Зямлі (3 гадзіны)

Чалавецтва — неад’емная частка біясферы. Колькасць насельніцтва зямнога шара, яго дынаміка. Асноўныя расы. Структура насельніцтва (узроставы і палавы склад). Працоўныя рэсурсы.

Натуральны (нараджалінасць, смяротнасць, натуральны прырост) і механічны (міграцыі) рух насельніцтва.

Размяшчэнне насельніцтва. Шчыльнасць і рассяленне насельніцтва. Гарады і сельскія пасяленні.

Практычная работа

3*. Рашэнне задач. Вызначэнне змянення колькасці насельніцтва з улікам натуральнага і механічнага руху.

Асноўныя паняцці: расы, структура насельніцтва, натуральны прырост, шчыльнасць насельніцтва, міграцыя, гарады і сельскія пасяленні.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць колькасць насельніцтва Зямлі і Рэспублікі Беларусь, асноўныя расы, сярэдняю шчыльнасць насельніцтва свету, фактары, якія вызначаюць змяненне колькасці насельніцтва і яго шчыльнасць, асноўныя тыпы населеных пунктаў;

назваць і паказваць раёны з найбольшай і найменшай шчыльнасцю насельніцтва;

тлумачыць змяненне колькасці насельніцтва, залежнасць шчыльнасці насельніцтва ад розных фактараў, прычыны росту гарадоў і гарадскога насельніцтва;

вызначаць шчыльнасць насельніцтва, абсалютны прырост насельніцтва.

Тэма 8. Палітычная карта свету (2 гадзіны)

Палітычная карта свету. Відарыс краін і іх сталіц на карце. Дзяржаўная мяжа. Суверэнныя дзяржавы і залежныя тэрыторыі.

Адрозненне краін свету па формах кіравання (рэспубліка, манархія), палітыка-тэрытарыяльным ладзе (унітарная, федэратыўная), памерах тэрыторыі, колькасці насельніцтва.

Практычная работа

4. Абзначэнне на контурнай карце пяці найбуйнейшых па плошчы і па колькасці насельніцтва краін свету, іх сталіц і межаў; вызначэнне шчыльнасці насельніцтва гэтых краін.

Асноўныя паняцці: палітычная карта свету, дзяржаўная мяжа, суверэнныя дзяржавы і залежныя тэрыторыі, рэспубліка, манархія, унітарная, федэратыўная дзяржавы.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць асноўныя аб'екты палітычнай карты свету;

назваць і паказваць найбуйнейшыя па плошчы краіны свету і іх сталіцы (Расія, Канада, Кітай, ЗША, Бразілія) і колькасці насельніцтва (Кітай, Індыя, ЗША, Інданезія, Бразілія).

Тэма 9. Прыродныя рэсурсы і гаспадарчая дзейнасць (2 гадзіны)

Паняцце аб прыродных рэсурсах. Віды прыродных рэсурсаў. Вычарпальныя і невычарпальныя, аднаўляльныя і неаднаўляльныя прыродныя рэсурсы. Прыродныя рэсурсы як аснова жыцця чалавека.

Паняцце аб гаспадарцы. Прадпрыемства — самастойная адзінка гаспадаркі. Галіна і сфера гаспадаркі. Вытворчая (галіны прамысловасці, сельскай гаспадаркі і будаўніцтва) і невытворчая (галіны паслуг) сферы. Прамысловасць, сельская гаспадарка, транспарт.

Асноўныя паняцці: прыродныя рэсурсы: вычарпальныя, невычарпальныя, аднаўляльныя, неаднаўляльныя; карысныя выкапні: паліўныя, рудныя, нярудныя; гаспадарка, галіна гаспадаркі, вытворчая і невытворчая сферы, прамысловасць, сельская гаспадарка, транспарт.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць асноўныя групы прыродных рэсурсаў, віды карысных выкапняў;

тлумачыць адрозненні паміж галінамі вытворчай і невытворчай сфер.

Тэма 10. Галіны прамысловасці (9 гадзін)

Энергетыка і яе значэнне ў гаспадарцы. Паліўная прамысловасць і электраэнергетыка. Сыравіна (каменны вугаль, нафта, прыродны газ і інш.).

Электраэнергетыка. Тыпы электрастанцый ЦЭС, ГЭС, АЭС. Экалагічныя праблемы.

Металургія. Чорная металургія, сыравіна і прадукцыя.

Каляровая металургія. Структура, сыравіна і прадукцыя.

Машынабудаванне, яго склад, прадукцыя, значэнне ў гаспадарцы, сувязь з іншымі галінамі.

Хімічная прамысловасць. Структура, сыравіна і прадукцыя. Экалагічныя праблемы.

Лясная прамысловасць. Склад і прадукцыя.

Лёгкая прамысловасць, яе склад, сыравіна і прадукцыя.

Харчовая прамысловасць, яе склад, сыравіна і прадукцыя.

Асноўныя паняцці: энергетыка, паліўная прамысловасць, электраэнергетыка, металургія, чорная і каляровая металургія, машынабудаванне, хімічная прамысловасць, лёгкая прамысловасць, лясная прамысловасць, харчовая прамысловасць.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць асноўныя галіны прамысловасці, іх склад і віды сыравіны;

тлумачыць значэнне галін прамысловасці ў гаспадарцы і жыцці чалавека;

умець складаць схему структуры галін прамысловасці.

Т э м а 11. Сельская гаспадарка (3 гадзіны)

Сельская гаспадарка, яе прызначэнне, сувязь з прыроднымі ўмовамі. Галіны сельскай гаспадаркі. Структура раслінаводства і жывёлагадоўлі.

Раслінаводства. Збожжавая гаспадарка. Галоўныя збожжавыя культуры (пшаніца, рыс, кукуруза). Тэхнічныя культуры (валакністыя, алейныя, цукраносныя, танізуючыя). Вырошчванне бульбы, агародніны і фруктаў.

Жывёлагадоўля і яго структура (развядзенне буйной рагатай жывёлы, свінагадоўля, птушкагадоўля, авечкагадоўля).

Асноўныя паняцці: раслінаводства, жывёлагадоўля.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць асноўныя галіны раслінаводства і жывёлагадоўлі;

рабіць вывады аб значэнні сельскай гаспадаркі для жыцця чалавека;

тлумачыць уплыў прыродных умоў на развіццё сельскай гаспадаркі;

умець характарызаваць асобныя галіны сельскай гаспадаркі.

Т э м а 12. Трaнспарт (2 гадзіны)

Паняцце аб транспарце. Віды транспарту (сухапутны, водны, паветраны).

Практычная работа

5*. Апісанне гаспадарчай дзейнасці насельніцтва сваёй мясцовасці (на падставе назіранняў і мясцовых крыніц інфармацыі).

Асноўныя паняцці: транспарт, сухапутны транспарт (чыгуначны, аўтамабільны, трубаправодны); водны транспарт (марскі і рачны); паветраны транспарт.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць склад транспарту;

тлумачыць прычыны і асаблівасці развіцця разнастайных відаў транспарту;

рабіць апісанне гаспадарчай дзейнасці насельніцтва сваёй мясцовасці;

складаць характарыстыку гаспадарчага аб'екта;

умець характарызаваць асобныя віды транспарту.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Рэзерв часу (1 гадзіна)

ГЕАГРАФІЯ МАЦЕРЫКОЎ І КРАІН

VIII КЛАС

(70 гадзін)

Уводзіны (1 гадзіна)

Геаграфія мацерыкоў і краін — комплексны краіназнаўчы курс.

Р А З Д З Е Л І

АГУЛЬНЫ ГЕАГРАФІЧНЫ АГЛЯД ЗЯМНОГА ШАРА

(25 гадзін)

Тэма 1. Агульныя заканамернасці прыроды Зямлі

(13 гадзін)

Геаграфічная абалонка. Граніцы. Заканамернасці развіцця геаграфічнай абалонкі. Цэласнасць, рытмічнасць, кругаварот рэчываў і энергіі. Занальнасць і азанальнасць.

Глабальныя рысы рэльефу Зямлі: мацерыкі і акіяны. Тэорыя літасферных пліт. Паходжанне мацерыкоў і акіянаў. Глабальныя складкаватыя паясы.

Тэктанічная будова зямной кары: платформы і складкаватыя паясы. Пліты і шчыты.

Рэльеф раўнін і гор. Паходжанне раўнін (дэнудацыйныя, акумулятыўныя). Паходжанне гор (складкаватыя, складкавата-глыбавыя, глыбавыя, вулканічныя).

Клімат Зямлі. Сонечная радыяцыя. Цеплавые паясы. Размеркаванне тэмпературы паветра.

Цыркуляцыя атмасферы. Пасаты, заходнія і ўсходнія вятры палярных абласцей. Мусоны. Размеркаванне ападкаў на паверхні Зямлі.

Асноўныя тыпы паветраных мас. Атмасферныя франты. Цыклоны і антыцыклоны, звязаныя з імі тыпы надвор'я.

Кліматычныя паясы Зямлі (экватарыяльны, субэкватарыяльны, трапічны, субтрапічны, умераны, субарктычны і субантарктычны, арктычны і антарктычны). Кліматычныя вобласці.

Глебы і глебава-зямельныя рэсурсы Зямлі. Фактары глебаўтварэння. Асноўныя тыпы глеб, іх уласцівасці. Паняцце аб агракліматычных рэсурсах.

Прыродныя зоны Зямлі (экватарыяльных і трапічных шырот, умераных і палярных шырот). Паняцце аб высотнай пояснасці.

Праблемы захавання прыроднай разнастайнасці на Зямлі. Прыродаахоўныя тэрыторыі.

Практычная работа

1. Аналіз геаграфічнага праяўлення шыротнай занальнасці па тэматычных картах.

Асноўныя паняцці: заканамернасці развіцця геаграфічнай абалонкі, глабальны рэльеф, літасферная пліта, складкаватая вобласць, платформа, платформенная пліта, крышталічны фундамент і асадкавы чахол платформы, шчыт, горст, грабен, скід; астэнафера, цыркуляцыя атмасферы, заходнія вятры, пасады, мусоны, тыпы паветраных мас, атмасферныя фрэнты, цыкланы і антыцыкланы, кліматычныя паясы, глебы, агракліматычныя рэсурсы, прыродныя зоны, шыротная занальнасць, азанальнасць, высотная пояснасць, прыродаахоўныя тэрыторыі.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць заканамернасці геаграфічнай абалонкі; фактары глебаўтварэння;

назваць і паказваць асноўныя формы рэльефу Зямлі: *літасферныя пліты:* Еўразійская, Інда-Аўстралійская, Паўночна-Амерыканская, Паўднёва-Амерыканская, Афрыканская, Антарктычная, Ціхаакіянская; *складкаватыя вобласці:* Ціхаакіянскае вулканічнае кальцо, Альпійска-Гімалайскі пояс; *платформы:* Усходне-Еўрапейская, Заходне-Сібірская пліта; цеплавыя паясы, кліматычныя паясы, прыродныя зоны;

рабіць апісанне кліматычных паясоў, прыродных зон;

тлумачыць праяўленне заканамернасцей развіцця геаграфічнай абалонкі; паходжанне мацерыкоў і акіянаў; цыркуляцыю атмасферы; прычыны змены кліматычных паясоў і прыродных зон; праблемы захавання прыроднай разнастайнасці на Зямлі;

высвятляць узаемасувязі паміж асобнымі кампанентамі прыроды.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Тэма 2. Сучаснае насельніцтва свету і яго гаспадарчая дзейнасць (10 гадзін)

Насельніцтва свету. Сучасныя дэмаграфічныя тэндэнцыі. Геаграфічныя асаблівасці натуральнага руху насельніцтва.

Дэмаграфічная палітыка ў розных краінах свету. Міграцыі. Якасць жыцця насельніцтва.

Сусветны працэс урбанізацыі. Мегалаполісы свету. Экалагічныя праблемы вялікіх гарадоў.

Этнічны склад насельніцтва свету. Моўная класіфікацыя этнасаў. Геаграфія рэлігій свету. Геаграфія матэрыяльнай і духоўнай культуры.

Дынамічнасць палітычнай карты свету. Этапы фарміравання палітычнай карты свету. Палітычныя, этнічныя, рэлігійныя канфлікты свету.

Паняцце аб сусветнай гаспадарцы. Асноўныя этапы фарміравання гаспадаркі і яе галіновай структуры.

Фактары размяшчэння вытворчасці: сыравінны, энергетычны, працоўны, спажывецкі, транспартны, экалагічны.

Паказчыкі ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця краін. Валавы ўнутраны прадукт. Валавы нацыянальны прадукт. Індэкс развіцця чалавечага патэнцыялу. Тыпы краін свету.

Паняцце аб сусветным рынку. Міжнароднае эканамічнае супрацоўніцтва. Паняцце аб устойлівым развіцці.

Практычная работа

2*. Аналіз статыстычных даных, пабудова графікаў і дыяграм на выбар настаўніка. (Дадатак падручніка.)

Асноўныя паняцці: дэмаграфія, дэмаграфічны выбух, урбанізацыя, агламерацыя, мегалаполісы, дэмаграфічная паліты-

ка, якась жыцця насельніцтва, этнас, геаграфія культуры, сусветныя рэлігіі, дынамічнасьць палітычнай карты свету, сусветная гаспадарка, спецыялізацыя гаспадаркі, сфера паслуг, валавы ўнутраны прадукт, валавы нацыянальны прадукт, індэкс развіцця чалавечага патэнцыялу, развітыя краіны свету і краіны, якія развіваюцца, сусветны рынак, устойлівае развіццё.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць рысы сучасных дэмаграфічных працэсаў; асаблівасці геаграфіі матэрыяльнай і духоўнай культуры рэгіёнаў свету; фактары размяшчэння вытворчасці, паказчыкі ўзроўню развіцця гаспадаркі краін;

назваць і паказваць раёны асноўных сусветных рэлігій; развітыя краіны свету і краіны, якія развіваюцца; краіны свету: Рэспубліка Беларусь, Расія, Польшча, Германія, Італія, Францыя, ЗША, Канада, Бразілія, Кітай, Егіпет, Аўстралійскі Саюз;

тлумачыць сучасныя дэмаграфічныя тэндэнцыі, прычыны дынамічнасці палітычнай карты свету; асаблівасці змянення структуры занятасці насельніцтва ў разнастайных сферах эканомікі, асаблівасці ўстойлівага развіцця, паняцце аб сусветным рынку, значэнне міжнароднага эканамічнага супрацоўніцтва;

умець устанавіліваць сувязі паміж прыроднымі ўмовамі, геаграфіяй культуры і рэлігій, гаспадарчай дзейнасцю насельніцтва;

сістэматызаваць веды з дапамогай табліц, схем, геаграфічных карт; выкарыстоўваць дадатковыя крыніцы геаграфічных ведаў.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Р А З Д З Е Л ІІ

РЭГІЯНАЛЬНЫ АГЛЯД ЗЯМНОГА ШАРА (42 гадзіны)

Тэма 3. Акіяны (4 гадзіны)

Акіяны: Ціхі, Атлантычны, Індыйскі, Паўночны Ледавіты. Асаблівасці геаграфічнага становішча, плошча. Зрэзанасць бе-

рагавой лініі, моры, залівы. Глыбіні і рэльеф дна. Астравы і іх тыпы. Тэмпература і салёнасць паверхневых водаў. Акіянічныя цячэнні.

Мінеральныя і арганічныя багацці акіянаў, іх значэнне для чалавека.

Транспартныя зносіны ў акіянах і марскія порты.

Экалагічныя праблемы.

Практычная работа

3. Складанне апісання прыродных рэсурсаў з дапамогай тэматычных карт, тэксту падручніка і дадатковых крыніц на прыкладзе аднаго з акіянаў.

Асноўныя паняцці: мінеральныя і арганічныя багацці акіяна, мацерыковыя, вулканічныя і каралавыя астравы.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваець мінеральнае і арганічнае багацце акіянаў;

назваець і паказваець моры: Берынгава, Ахоцкае, Японскае, Жоўтае, Саргасава, Аравійскае, Нарвежскае, Белае, Паўночнае, Міжземнае; **пралівы:** Дрэйка; **залівы:** Мексіканскі, Фандзі, Персідскі; **хрыбты:** Сярэдне-Атлантычны; **жолабы:** Зондскі, Пуэрта-Рыка; **катлавіны:** Амундсена, Нансена, Канадская (Бафорта); **цячэнні:** Курасію, Паўночнае Пасатнае, Паўднёвае Пасатнае, Паўночна-Атлантычнае, Лабрадорскае, Бразільскае, Бенгельскае;

рабіць апісанне асаблівасцей геаграфічнага становішча, прыродных умоў і рэсурсаў акіянаў;

тлумачыць асноўныя рысы будовы рэльефу дна, уплыў геаграфічнага становішча акіянаў на кліматычныя ўмовы; уплыў акіянічных цячэнняў на прыроду ўзбярэжжаў мацерыкоў; экалагічныя праблемы;

характарызаваць арганічны свет акіянаў; выкарыстанне прыродных рэсурсаў;

умець вызначаць па карце глыбіню і працягласць акіянаў з захаду на ўсход і з поўначы на поўдзень; складаць апісанне прыроды і рэсурсаў акіянаў.

Тэма 4. Афрыка (9 гадзін)

Геаграфічнае становішча. Геаграфічныя адкрыцці і даследаванні мацерыка (М. Радзівіл, Д. Лівінгстон, В. Юнкер, М. Вавілаў). Геалагічная будова. Разломы зямной кары. Запасы карысных выкапняў. Асаблівасці рэльефу.

Клімат. Афрыка — самы гарачы мацярык. Кліматычныя паясы і тыпы клімату. Уплыў клімату на гаспадарчую дзейнасць насельніцтва.

Паверхневыя і падземныя воды. Буйныя рачныя сістэмы, азёры, вадаспады. Уздзеянне ўнутраных водаў на жыццё і дзейнасць людзей.

Прыродныя зоны. Афрыка — мацярык саваннаў.

Насельніцтва, яго дынаміка. Сацыяльна-дэмаграфічныя праблемы Афрыкі. Этнічны і рэлігійны склад. Геаграфія матэрыяльнай і духоўнай культуры народаў мацерыка.

Палітычная карта Афрыкі. Найменш развітыя краіны свету.

Асаблівасці галіновай структуры гаспадаркі краін Афрыкі. Вядучая роля сельскай гаспадаркі. Краіны монакультурнай гаспадаркі. Прамысловасць: арыентацыя на здабычу мінеральна-сыравінных рэсурсаў. Транспарт.

Комплексная характарыстыка асобных краін: Паўднёва-Афрыканская Рэспубліка, Егіпет.

Экалагічныя праблемы: зона Сахеля. Праблема захавання прыроднай разнастайнасці мацерыка. Нацыянальныя паркі і запаведнікі.

Практычная работа

4*. Складанне характарыстыкі геаграфічнага становішча і нанясенне на контурную карту элементаў, якія характарызуюць геаграфічнае становішча мацерыка на прыкладзе Афрыкі.

Асноўныя паняцці: рыфт, вадзі, апустыньванне, Сахель, монакультура.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваець даследчыкаў Афрыкі; асноўныя народы, якія засяляюць мацярык; галіны гаспадаркі;

назваць і паказваць Суэцкі канал, Гвінейскі заліў; *паўвостраў* Самалі, востраў Мадагаскар; *платформу* Афрыкана-Аравійскую; *горы*: Атлас, Драконавы; Эфіопскае нагор’е, Усходне-Афрыканскае пласкагор’е; *вулкан* Кіліманджара; найбуйнейшыя радовішчы карысных выкапняў; *пустыні*: Сахара, Наміб, Калахары; кліматычныя паясы і прыродныя зоны; *рэкі*: Конга, Нігер, Замбезі, Аранжавая, Лімпапо; *азёры*: Чад, Вікторыя, Танганьіка; *вадаспад* Вікторыя; *нацыянальныя паркі*: Серэнгеці, Нгора-Нгора, Кругера; *дзяржавы і іх сталіцы*: Егіпет (Каір), Паўднёва-Афрыканская Рэспубліка (Прэторыя), Судан, Лівія, Нігерыя, Алжыр; *гарады*: Александрыя, Кейптаун, Дурбан, Іганесбург;

рабіць апісанне асаблівасцей фарміравання палітычнай карты; асаблівасцей культуры насельніцтва і яго гаспадарчай дзейнасці;

тлумачыць асноўныя рысы будовы зямной паверхні мацерыка; асаблівасці клімату і размяшчэння кліматычных паясоў; асаблівасці ўнутраных водаў; дэмаграфічныя тэндэнцыі і асаблівасці нераўнамернага размяшчэння і структуры насельніцтва, гаспадаркі краін, якія вывучаюцца;

характарызаваць асаблівасці геаграфічнага становішча Афрыкі, праяўленне агульных заканамернасцей прыроды Зямлі на прыкладзе Афрыкі; асаблівасці прыроды, насельніцтва і гаспадаркі Егіпта, Паўднёва-Афрыканскай Рэспублікі;

вызначаць прычынна-выніковыя сувязі паміж геаграфічным становішчам, рэльефам; характэрныя рысы і ўзровень сацыяльна-эканамічнага развіцця гаспадаркі краін.

Т э м а 5. Аўстралія і Акіянія (5 гадзін)

Аўстралія. Геаграфічнае становішча. Гісторыя адкрыцця і даследавання мацерыка (Д. Кук, А. Тасман, Э. Эйр, Дж. Сцюарт). Геалагічная будова. Багацце карыснымі выкапнямі. Асаблівасці рэльефу.

Кліматычныя паясы і тыпы кліматаў. Самы засушлівы мацерык. Уплыў клімату на гаспадарчую дзейнасць насельніцтва. Унутраныя воды. Багацце падземных водаў. Крывікі.

Прыродныя зоны. Аўстралія — мацярык трапічных пустынь.

Аўстралійскі Саюз. Насельніцтва. Этнічны і рэлігійны склад. Асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры насельніцтва. Гаспадарка. Прамысловасць. Сельская гаспадарка. Гарады.

Акіянія. Геаграфічнае становішча. Асаблівасці прыроды. Палітычная карта. Гаспадарчая дзейнасць насельніцтва.

Практычная работа

5. Параўнальная фізіка-геаграфічная характарыстыка Усходняй і Заходняй Аўстраліі.

Асноўныя паняцці: крыкі, эндэмікі, скрэбы.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваець даследчыкаў Аўстраліі і Акіяніі; народы, якія засяляюць мацярык; галіны гаспадаркі;

назваець і паказваець: *залівы:* Карпентарыя, Вялікі Аўстралійскі; *Тарэсаў праліў;* *астравы і групы астравоў:* Меланезія, Палінезія, Мікранезія, Вялікі Бар’ерны рыф, Новая Гвінея, Гавайскія, Пасхі, Марыянскія, Тасманія, Новая Зеландыя, Маршалавы; *паўвостраў* Кейп-Йорк; *платформу* Аўстралійскую; *горы:* Вялікі Вадападзельны хрыбет, Аўстралійскія Альпы (г. Касцюшкі); *раўніну* Вялікі Артэзіянскі басейн; *пустыні:* Вялікая пустыня Вікторыя; кліматычныя паясы і прыродныя зоны; *рэкі:* Дарлінг, Мурэй; *возера* Эйр; *нацыянальныя паркі:* імя Касцюшкі, Вялікая пустыня Вікторыя, Вялікага Бар’ернага рыфа; *дзяржаву* Аўстралійскі Саюз; *гарады:* Канбэра, Сідней, Мельбурн;

рабіць апісанне характэрных рыс прыроды Аўстраліі і Акіяніі; асаблівасцей культуры насельніцтва, галіны гаспадаркі, гарадоў;

тлумачыць своеасаблівасць расліннага і жывёльнага свету; асаблівасці размяшчэння і структуры насельніцтва;

умець высвятляць прычынна-выніковыя сувязі паміж геаграфічным становішчам, прыроднымі ўмовамі і гаспадарчай дзейнасцю насельніцтва;

характарызаваць асаблівасці геаграфічнага становішча Аўстраліі і Акіяніі, насельніцтва; узровень сацыяльна-эканамічнага развіцця гаспадаркі Аўстралійскага Саюза, краін Акіяніі.

Тэма 6. Антарктыда (3 гадзіны)

Асаблівасці геаграфічнага становішча Антарктыды і Антарктыкі. Памер і берагавая лінія. Акіяны і моры, якія абмываюць мацярык. Адкрыццё Антарктыды рускімі мараплаўцамі (Ф. Белінсгаўзен, М. Лазараў). Даследчыкі мацерыка (Р. Амундсен, Р. Скот).

Асноўныя рысы прыроды. Геалагічная будова і рэльеф. Асаблівасці клімату. Полюс холаду.

Унутраныя воды. Покрыўныя і шэльфавыя леднікі. Запасы прэснай вады. Арганічны свет.

Сучасныя даследаванні. Роля беларускіх вучоных у даследаваннях мацерыка.

Уплыў Антарктыды на прыроду Зямлі. Праблема аэонавых дзірак. Ахова прыроды.

Асноўныя паняцці: шэльфавы і покрывны леднікі, антарктычная пустыня, стокавыя вятры, антарктычны аазіс, аэонавая дзірка.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць першаадкрывальнікаў мацерыка; даследаванні беларускіх вучоных; кліматычныя паказчыкі; прадстаўнікоў арганічнага свету; экалагічныя праблемы мацерыка;

назваць і паказваць мора Роса; **паўвостраў** Антарктычны; **платформу** Антарктычную; **горы:** Трансантарктычныя, Антарктычныя Анды, масіў Вінсан; **вулкан** Эрэбус; **станцыі:** Маладзёжную, Усход, Гара Вячэрняя; **возера** Усход;

характарызаваць асаблівасці геаграфічнага становішча Антарктыды, ролю сучасных даследаванняў, асноўныя рысы прыроды мацерыка;

тлумачыць адрозненне паняццяў «Антарктыда» і «Антарктыка», асаблівасці рэльефу, прычыны беднасці відавoga

складу расліннага і жывёльнага свету, уплыў Антарктыды на прыроду Зямлі.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Тэма 7. Паўднёвая Амерыка (9 гадзін)

Амерыка — адна частка свету і два мацерыкі. Геаграфічнае становішча Паўднёвай Амерыкі. Гісторыя адкрыцця і геаграфічныя даследаванні (А. Веспучы, А. Гумбальт, М. Вавілаў). Уклад выхадцаў з Беларусі ў даследаванні мацерыка (І. Дамейка, К. Ельскі).

Геалагічная будова і асаблівасці рэльефу. Карысныя выкапні. Горы Анды — самы працяглы горны ланцуг на сушы. Пласкагор'і і раўніны. Вулканы і землетрасенні.

Кліматычныя паясы і тыпы кліматаў. Самы вільготны мацярык. Уздзеянне клімату на гаспадарчую дзейнасць насельніцтва.

Унутраныя воды. Забяспечанасць воднымі рэсурсамі. Асноўныя рачныя басейны. Галоўныя рэкі і азёры, вадаспады. Амазонка — самая паўнаводная рака Зямлі.

Прыродныя зоны. Паўднёвая Амерыка — мацярык вільготных трапічных лясоў. Вышынная пояснасць Андаў.

Насельніцтва. Расы і расавыя групы. Этнічны і рэлігійны склад. Асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры насельніцтва. Размяшчэнне насельніцтва. Гарады і агламерацыі. Праблемы «ілжывай урбанізацыі».

Палітычная карта мацерыка.

Краіны Паўднёвай Амерыкі ў сучасным свеце. Прамысловасць. Паскоранае развіццё апрацоўчай прамысловасці. Сельская гаспадарка. Транспарт. Экалагічныя праблемы.

Комплексная геаграфічная характарыстыка краін. Аргенціна, Венесуэла. Асаблівасці геаграфічнага становішча, насельніцтва, гаспадаркі, знешнія эканамічныя сувязі. Аргенціна — краіна экспарту сельскагаспадарчай прадукцыі. Венесуэла: асаблівасці эканамічнага развіцця.

Бразілія — лідэр сярод краін Паўднёвай Амерыкі па ўзроўні эканамічнага развіцця. Геаграфічнае становішча. Насельніц-

ва. Прамысловасць. Перавага галін цяжкай прамысловасці. Сельская гаспадарка. Значэнне раслінаводства. Транспарт. Знешнія эканамічныя сувязі.

Практычныя работы

6. Параўнальная характарыстыка рэк Амазонкі і Ніла згодна з планам. Асаблівасці выкарыстання рэк у гаспадарчай дзейнасці насельніцтва.

7*. Комплексная характарыстыка краіны (Бразілія).

Асноўныя паняцці: возера-лагуна, гілея, кампас, пампа, льнас, мангры, «ілжывая ўрбанізацыя».

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць найбольш вядомых даследчыкаў Паўднёвай Амерыкі; глебы, характэрных прадстаўнікоў расліннага і жывёльнага свету;

назваць і паказваць Паўднёвую Амерыку, Лацінскую Амерыку; *архіпелаг* Вогненная Зямля; *пралівы*: Магеланаў, Дрэйка; *канал* Панамскі; *платформу* Паўднёва-Амерыканскую; *горы*: Анды (г. Аканкагуа); *вулкан* Катапахі; *пласкагор'і*: Бразільскае, Гвіанскае; *нізіны*: Амазонская, Арыноцкая, Лаплацкая; кліматычныя паясы; *рэкі*: Амазонка, Парана (*вдсп.* Ігуасу), Арынока (*вдсп.* Анхель); *азёры*: Маракайба, Тытыкака; прыродныя зоны; *нацыянальныя паркі*: Сан-Жуакін, Ігуасу, Ману; *электрастанцыі*: Ітайпу, Гуры, Тукуруі; прамысловыя цэнтры; *краіны і іх сталіцы*: Бразілія (Бразілія), Аргенціна (Буэнас-Айрэс), Венесуэла (Каракас); *радовішчы*: жалезнай руды — Каражас, баксітаў — Трамбетас; *прамысловыя цэнтры і раёны*: Сан-Паулу, Рыа-дэ-Жанейра, Ла-Плата;

рабіць апісанне асноўных рыс рэльефу, кліматычных паясоў і прыродных зон; асаблівасцей унутраных водаў; насельніцтва і гаспадаркі краін, якія вывучаюцца;

тлумачыць сувязь паміж геаграфічным становішчам і размяшчэннем кліматычных паясоў; тэктанічнай будовай і размяшчэннем карысных выкапняў; асаблівасці складанага этнічнага складу, матэрыяльнай і духоўнай культуры насельніцтва;

вызначаць па кліматычных картах, дыяграмах, графіках асноўныя рысы клімату асобных раёнаў мацерыка;

устамаўліваць прычынна-выніковыя сувязі паміж геаграфічным становішчам, кліматам, рэльефам і размяшчэннем прыродных зон;

складаць комплексную характарыстыку краіны па геаграфічных картах, тэксце падручніка, дадатковых крыніцах інфармацыі;

характарызаваць асаблівасці геаграфічнага становішча, асноўныя рысы прыроды, экалагічныя праблемы, размяшчэнне насельніцтва, асаблівасці ўрбанізацыі і гаспадаркі Аргенціны, Венесуэлы, Бразіліі.

Т э м а 8. Паўночная Амерыка (10 гадзін)

Геаграфічнае становішча. Гісторыя адкрыцця і геаграфічныя даследаванні (Эйрык Рыжы, Дж. Кабот, Г. Шэліхаў). Асаблівасці геалагічнай будовы. Паўночна-Амерыканская платформа і складкаватыя вобласці. Рэльеф мацерыка. Карысныя выкапні.

Асаблівасці клімату мацерыка. Кліматычныя паясы і тыпы клімату. Уздзеянне клімату на гаспадарчую дзейнасць насельніцтва.

Унутраныя воды. Асаблівасці рэжыму і гаспадарчага выкарыстання рэк. Азёры і іх тыпы, Вялікія Паўночна-Амерыканскія азёры. Гаспадарчае выкарыстанне азёр. Ледавікі. Горнае зледзяненне.

Прыродныя зоны. Асаблівасці ў размяшчэнні прыродных зон с захаду на ўсход. Асаблівасці высотнай пояснасці. Экалагічныя праблемы.

Насельніцтва. Характар размяшчэння насельніцтва. Урбанізацыя. Міграцыі. Расава-этнічны і рэлігійны склад насельніцтва. Геаграфія матэрыяльнай і духоўнай культуры.

Палітычная карта мацерыка. НАФТА.

ЗША — постіндустрыяльная краіна з вядучай роляй сферы паслуг, навукаёмістых галін прамысловасці. Спецыялізацыя сельскай гаспадаркі краіны. Транспарт і знешнеэканамічныя сувязі ЗША.

Канада — адзін з індустрыяльных лідэраў. Развіццё здабываючых галін, металургія і машынабудаванне. Дрэваапрацоўчая

і цэлюлозна-папяровая прамысловасць. Спецыялізацыя сельскай гаспадаркі. Транспартная сістэма краіны.

Мексіка — краіна, якая інтэнсіўна развіваецца. Здабываючая прамысловасць і развіццё металургіі. Машынабудаванне. Спецыялізацыя сельскай гаспадаркі краіны.

Практычная работа

8*. Параўнальная эканоміка-геаграфічная характарыстыка Канады і Мексікі з выкарыстаннем дадатковых крыніц ведаў.

Асноўныя паняцці: Вест-Індыя, Цэнтральная Амерыка, Новы Свет, тарнада, каньён, прэрыі, зона свабоднага эканамічнага гандлю.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць даследчыкаў мацерыка; характэрных прадстаўнікоў расліннага і жывёльнага свету; прыклады ўздзеяння чалавека на прыроду;

назваць і паказваць: канал Панамскі; *моры:* Берынгава, Карыбскае; *залівы:* Мексіканскі, Каліфарнійскі; *праліў* Берынгаў; *астравы:* Грэнландыя, Канадскі Арктычны архіпелаг, Ньюфаўндленд, Багамскія, Антыльскія, Алеуцкія; *паўастравы:* Лабрадор, Фларыда, Юкатан, Аляска, Каліфорнія; *платформу* Паўночна-Амерыканскую; *шчыт* Канадскі; *горы:* Кардыльеры, (г. Мак-Кінлі), Апалачы, Мексіканскае нагор'е; *вулкан* Арысаба; *раўніны:* Цэнтральныя, Вялікія; *нізіны:* Прымексіканская, Прыатлантычная; *упадзіну* Даліна Смерці; кліматычныя паясы; *рэкі:* Місісіпі, Місуры, Святога Лаўрэнція, Ніагара, Каларада, Макензі; *азёры:* Вялікія Паўночна-Амерыканскія; прыродныя зоны: *нацыянальныя паркі:* Ёлаўстанскі, Секвойя, Мамантава Пячора, Вялікі Каньён Каларада; радовішчы карысных выкапняў; *прамысловыя цэнтры:* Нью-Йорк, Філадэльфія, Бостан, Дэтройт, Чыкага, Лос-Анджэлес, Сан-Францыска, Таронта, Манрэаль, Ванкувер; *штаты ЗША:* Нью-Йорк, Тэхас, Каліфорнія, Аляска; *дзяржавы і іх сталіцы:* ЗША (Вашынгтон), Канада (Атава), Мексіка (Мехіка), Куба (Гавана);

рабіць апісанне асноўных рыс рэльефу мацерыка, галоўных рысы кліматычных паясоў і прыродных зон; асаблівасці ўнутраных водаў, асаблівасці насельніцтва, гаспадаркі краін;

характарызаваць асаблівасці геаграфічнага становішча Паўночнай Амерыкі, асноўныя рысы прыроды, насельніцтва, гаспадарчай дзейнасці ў ЗША, Канадзе, Мексіцы;

тлумачыць уплыў фактараў размяшчэння вытворчасці на развіццё гаспадаркі краін мацерыка; прычыны ўзнікнення экалагічных праблем;

вызначаць прычынна-выніковыя сувязі паміж геаграфічным становішчам, рэльефам, кліматам і прыроднымі зонамі;

складаць параўнальную характарыстыку кліматычных паясоў і прыродных зон, параўнальную эканоміка-геаграфічную характарыстыку краін.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Рэзерв часу (2 гадзіны)

ІХ КЛАС

(35 гадзін)

ЕЎРАЗІЯ

Р А З Д З Е Л І І

РЭГІЯНАЛЬНЫ АГЛЯД ЗЯМНОГА ШАРА

(34 гадзіны)

Тэма 9. Еўразія. Агульны агляд (12 гадзін)

Геаграфічнае становішча Еўразіі. Памеры і контуры. Склад тэрыторыі мацерыка: Еўропа і Азія. Рэгіёны Еўропы і Азіі.

Геаграфічныя даследаванні і адкрыцці Еўразіі. Шлях «з вараг у грэкі» і Вялікі шаўковы шлях. Афанасій Нікіцін. Уклад Сямёнава-Цян-Шанскага, М. М. Пржэвальскага, У. С. Обручава ў даследаванні Азіі. Уклад ураджэнцаў Беларусі ў даследаванні прыроды Еўразіі. Мікалай Радзівіл, Б. І. Дыбоўскі, І. Д. Чэрскі, А. І. Вількіцкі, О. Ю. Шміт.

Геалагічная будова. Платформы і вобласці сучаснай складкаватасці. Агульныя рысы рэльефу мацерыка.

Роля старажытных мацерыковых зледзяненняў у фарміраванні рэльефу Еўразіі. Карставы рэльеф. Размяшчэнне карысных выкапняў.

Агульная характарыстыка клімату Еўразіі. Фактары, якія абумоўліваюць разнастайнасць кліматаў мацерыка. Уплыў памераў тэрыторыі, рэльефу і акіянаў на клімат мацерыка. Кантынентальнасць клімату. Асаблівасці фарміравання мусонных тыпаў клімату Еўразіі. Кліматычныя паясы і тыпы клімату Еўразіі. Уздзеянне клімату на гаспадарчую дзейнасць насельніцтва.

Унутраныя воды. Найбуйнейшыя рачныя сістэмы Еўразіі. Азёры. Сучаснае зледзяненне. Шматгадовая мерзлата. Змяненне стану водных аб'ектаў пад уздзеяннем гаспадарчай дзейнасці насельніцтва.

Прыродныя зоны Еўразіі. Зоны арктычнага, субарктычнага, умеранага, субтрапічнага кліматычных паясоў. Прыродныя зоны трапічнага, субэкватарыяльнага і экватарыяльнага кліматычных паясоў. Вышынная пояснасць у Гімалаях і Альпах. Стыхійныя бедствы, тэхнагенныя катастрофы. Праблемы аховы прыродных комплексаў Еўразіі. Нацыянальныя паркі і запаведнікі.

Насельніцтва мацерыка. Асаблівасці дэмаграфічных працэсаў. Дэмаграфічная палітыка ў краінах Еўразіі. Дэмаграфічны пераход.

Нераўнамернасць размяшчэння насельніцтва на мацерыку. Асаблівасці ўрбанізацыі і мегалаполісы Еўразіі. Сацыяльныя і этнічныя праблемы развіцця гарадоў. «Ілжывая ўрбанізацыя» ў краінах Азіі. Асаблівасці сельскіх пасяленняў Еўразіі. Міграцыі насельніцтва на мацерыку.

Палітычная карта Еўразіі і асаблівасці этнічнага і рэлігійнага складу насельніцтва. Палітычныя і этнарэлігійныя канфлікты. Інтэграцыйныя групы краін Еўразіі: ЕС, СНД, АСЕАН, АПЕК.

Тыпы краін Еўразіі па ўзроўні сацыяльна-эканамічнага развіцця. Новыя індустрыяльныя краіны. Краіны-нафтаэкспартёры. Краіны БРЫК, мікракраіны. Асаблівасці размяшчэння сучаснай гаспадаркі на мацерыку. Асноўныя прамысловыя раё-

ны. Еўрапейская вось развіцця. Канцэнтрацыя прамысловай вытворчасці ў прыбярэжных раёнах і фарміраванне партовых зон.

Абагульняючае паўтарэнне

(1 гадзіна)

Практычная работа

1*. Супастаўленне кліматычных характарыстык тэрыторыі Еўразіі пры руху з захаду на ўсход (па 50-й паралелі паўночнай шыраты). Тлумачэнне выяўленых адрозненняў.

Асноўныя паняцці: кантынентальнасць клімату, польдэры, маршы, рэгіён, мадэль дэмаграфічнага пераходу, канцэнтрацыя вытворчасці, партова-прамысловы комплекс, эканамічная інтэграцыя, НПК, краіны БРІК, АПЕК.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць агульную колькасць насельніцтва мацерыка;

назваць і паказваць: рэгіёны: Заходняя Еўропа (Паўночная Еўропа, Сярэдняя Еўропа, Паўднёвая Еўропа), Усходняя Еўропа, Цэнтральная Азія, Усходняя Азія, Паўднёва-Усходняя Азія, Паўднёвая Азія, Паўднёва-Заходняя Азія, **моры:** Нарвежскае, Усходне-Кітайскае, Паўднёва-Кітайскае; **залівы:** Бенгальскі; **паўастравы:** Апенінскі, Пірэнейскі, Малая Азія, Індакітай, Малака, Камчатка, Таймыр; **астравы:** Вялікія і Малыя Зондскія, Філіпінскія, **платформы:** Усходне-Еўрапейская, Заходне-Сібірская, Сібірская, Кітайска-Карэйская, Паўднёва-Кітайская Аравійская, Індыйская; **горы:** Пірэнеі, Апеніны, Карпаты, Цянь-Шань, Памір; **вулкан** Кракатау; **нагор'і:** Тыбет, Малаазіяцкае, Іранскае; **раўніны:** Заходне-Сібірская, Вялікая Кітайская, Інда-Гангская, Месапатамская; **пустыні:** Гобі, Руб-эль-Халі, Такла-Макан; **рэкі:** Рэйн, Дунай, Об, Енісей, Лена, Амур, Янцзы, Хуанхэ, Інд, Ганг, Меконг, Тыгр, Еўфрат; **азёры:** Балатон, Ладажскае, Анежскае, Аральскае мора, Ісык-Куль, Мёртвае мора; **мікракраіны:** Люксембург, Ліхтэнштэйн, Манака, Андора, Ватыкан, Сан-Марына, Мальта;

характарызаваць асаблівасці геаграфічнага становішча Еўразіі; асаблівасці размяшчэння насельніцтва; асаблівасці гаспадарчай дзейнасці насельніцтва; краіны Еўразіі па ўзроўні сацыяльна-эканамічнага развіцця;

тлумачыць складанасць і разнастайнасць рэльефу Еўразіі; асаблівасці прыроды, праяўленне мацерыковага і горнага злежэння;

умець супастаўляць кліматычныя характарыстыкі;

прагназіраваць тэндэнцыі змянення прыродных комплексаў мацерыка ў выніку гаспадарчай дзейнасці чалавека і стыхійных бедстваў.

Тэма 10. Еўропа (4 гадзіны)

Германія. Геаграфічнае становішча. Фізіка-геаграфічныя ўмовы тэрыторыі. Рэльеф і карысныя выкапні. Кліматычныя ўмовы і ўнутраныя воды. Насельніцтва. Галіновая структура гаспадаркі. Машынабудаванне і хімічная прамысловасць — галіны міжнароднай спецыялізацыі. Сельская гаспадарка. Турызм — адна з вядучых галін эканомікі краіны. Праблемы сацыяльна-эканамічнага развіцця Рура.

Вялікабрытанія і Францыя: параўнальная комплексная геаграфічная характарыстыка. Асаблівасці геаграфічнага становішча краін. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Супастаўляльнасць краін па колькасці насельніцтва і асаблівасцях дэмаграфічных працэсаў. Урбанізацыя і яе праяўленне ў краінах. Шматгаліновы характар эканомікі Вялікабрытаніі і Францыі. Роля складанага і навукаёмстага машынабудавання і хімічнай прамысловасці ў гаспадарцы краін. Сельская гаспадарка Вялікабрытаніі і Францыі: адрозненні ў спецыялізацыі. Транспарт. Марскія порты. Еўратунэль. Развіццё турызму.

Краіны Паўночнай Еўропы. Геаграфічнае становішча. Склад тэрыторыі. Фенаскандыя. Лапландыя. Фізіка-геаграфічныя ўмовы тэрыторыі. Геалагічная будова і рэльеф. Карысныя выкапні. Кліматычныя ўмовы і ўнутраныя воды. Уплыў прыродна-сыравіннай базы на галіновую структуру гаспадаркі Фінляндыі, Швецыі, Даніі, Ісландыі, Нарвегіі. Спецыялізацыя прамысловасці краін. Прыродна-рэсурсы патэнцыял мораў. Развіццё

нафтаздабычы. Рыбаложства. Сельская гаспадарка. Развіццё турызму. Знешнеэканамічныя сувязі краін рэгіёна.

Краіны Паўднёвай Еўропы. Геаграфічнае становішча. Склад тэрыторыі. Прыродныя ўмовы і рэсурсы краін. Насельніцтва. Асаблівасці міграцыі насельніцтва. Падабенства і адрозненні ў спецыялізацыі гаспадаркі краін. Турыстыка-рэкрэацыйны патэнцыял краін рэгіёна і яго выкарыстанне. Італія — краіна «вялікай сямёркі». Вядучая роля машынабудавання і хімічнай прамысловасці, іх роля ў структуры італьянскага экспарту. Сельская гаспадарка. Транспартная сістэма Італіі. Праблема развіцця Поўначы і Поўдня краіны.

Практычная работа

2*. Пабудова параўнальнай дыяграмы «Галіновая структура гаспадаркі Францыі і Вялікабрытаніі». Тлумачэнне рыс падабенства і адрозненняў.

Асноўныя паняцці: постіндустрыяльная эканоміка, трансгранічныя перавозкі, кабатажныя перавозкі, маквіс, шхеры, фіёрды, ланды.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваець колькасць насельніцтва краін Заходняй Еўропы (Германія, Вялікабрытанія, Францыя, Італія, Нарвегія, Швецыя, Фінляндыя); прыклады краін Заходняй Еўропы з розным тыпам дзяржаўнага ўпарадкавання і праўлення;

назваець і паказваець: залівы: Сен-Мало, Ліонскі, Батнічны, Фінскі; *палівы:* Ла-Манш, Па-де-Кале; *астравы:* Сіцылія, Сардзінія, Корсіка, Балеарскія; *горы:* Цэнтральны масіў, Гарц, Шварцвальд, Пенінскія; *вулканы:* Гекла, Этна; *раўніны:* Парыжскі басейн, Паданская нізіна, Паўночна-Германская нізіна, плато Карст; *рэкі:* Тэмза, Луара, По, Тыбр, Рона; *азёры:* Бодзенскае, Ветэрн; *эканамічныя і палітычныя цэнтры:* Берлін, Бон, Лондан (Вялікі Лондан), Эдынбург, Бірмінгем, Парыж, Рэйк'явік, Осла, Стакгольм, Капенгаген, Хельсінкі, Лісабон, Мадрыд, Рым, Афіны, Неапаль, «прамысловы трохвугольнік» Італіі (Турын—Генуя—Мілан);

рабіць апісанне прыродных умоў вивучаемых краін, асаблівасцей культуры і ладу жыцця насельніцтва;

тлумачыць асаблівасці геалагічнай будовы і яе ўздзеяння на прыроду і гаспадарку рэгіёна; адрозненні ў прыродзе і гаспадарчай дзейнасці насельніцтва розных краін;

характарызаваць асноўныя рысы прыроды, асаблівасці прыроднага і механічнага руху насельніцтва, рэгіянальныя праблемы развіцця Італіі, Германіі;

параўноўваць галіновую структуру гаспадаркі краін.

Тэма 11. Азія (5 гадзін)

Японія. Асаблівасці геаграфічнага становішча. Прыродна-рэсурсны патэнцыял краіны. Насельніцтва Японіі і асаблівасці яго размяшчэння. Асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры насельніцтва. Галіновая структура гаспадаркі краіны. Галіны міжнароднай спецыялізацыі: аўтамабіле-, суднабудаванне, электроніка, робататэхніка. Высокаінтэнсіўная сельская гаспадарка. Развіццё аквакультуры (марыкультура). Ціхаакіянскае прамысловы пояс.

Кітай. Тэрыторыя, прыродныя ўмовы і рэсурсы. Кітай — найбуйнейшая па колькасці насельніцтва дзяржава свету. Індустрыяльна-аграрны характар галіновай структуры эканомікі краіны. Галіны спецыялізацыі гаспадаркі: лёгкая прамысловасць, машынабудаванне, хімічная прамысловасць. Сельская гаспадарка. Нераўнамернасць тэрытарыяльнага развіцця. Сацыяльна-эканамічная адсталасць унутраных раёнаў. Роля ўсходняй часткі Кітая ў гаспадарцы краіны.

Індыя. Прыродныя кантрасты і разнастайнасць прыродных умоў. Насельніцтва Індыі. Шматнацыянальны склад насельніцтва. Рэлігійны склад. Нераўнамернасць размяшчэння насельніцтва. Урбанізацыя і сацыяльныя праблемы агламерацый. Індыя — аграрна-індустрыяльная краіна. Спецыялізацыя сельскай гаспадаркі. Асаблівасці развіцця прамысловасці. Развіццё машынабудавання і хімічнай прамысловасці. Тэрытарыяльныя праблемы развіцця басейна ракі Дамадар.

Казахстан і краіны Цэнтральнай Азіі. Склад тэрыторыі: Казахстан, Узбекістан, Таджыкістан, Туркменістан, Кыргызстан.

Разнастайнасць ландшафтаў і багацце прыродных рэсурсаў. Праблема асваення прыродна-рэсурснага патэнцыялу Каспійскага мора. Насельніцтва. Асаблівасці спецыялізацыі гаспадаркі краіны. Традыцыйныя сферы заняткаў насельніцтва, дыванаткацтва. Адрозненні ў спецыялізацыі сельскай гаспадаркі. Праблема арашэння сельскагаспадарчых угоддзяў. Багарнае земляробства. Праблемы сацыяльна-эканамічнага і экалагічнага развіцця рэгіёна Аральскага мора.

Дзяржавы Закаўказзя. Склад тэрыторыі: Грузія, Арменія, Азербайджан. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Геалагічная будова і рэльеф. Мінеральныя рэсурсы. Разнастайнасць кліматычных умоў. Размяшчэнне насельніцтва і гарадоў рэгіёна. Этнапалітычныя праблемы краін Закаўказзя. Асаблівасці спецыялізацыі гаспадаркі краін рэгіёна. Асаблівасці спецыялізацыі сельскай гаспадаркі. Бальнеалагічныя курорты Закаўказзя.

Практычныя работы

3*. Ацэнка рэсурсазабяспечанасці Казахстана і краін Цэнтральнай Азіі з дапамогай карты статыстычных паказчыкаў.

Асноўныя паняцці: свабодныя эканамічныя зоны, багарнае земляробства, аквакультура, сухавей, тайфун, лёс, кевір, такыры.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць асноўныя прыродныя рэсурсы краін Азіі і галіны спецыялізацыі гаспадаркі;

назваць і паказваць: *пралівы:* Зондскі, Малакскі, Армузскі; *астравы:* Шры-Ланка; Японскія (Кюсю, Сікоку, Хакайда, Хансю), Тайвань; *паўастравы:* Сінайскі, Карэйскі; *раўніны:* Туранская, Казахскі дробнасопачнік, упадзіна Карагія, Месапатамская, Лёсавае плато; Вялікая Кітайская, пласкагор'е Дэкан, Інда-Гангская нізіна; *горы і нагор'і:* Армянскае, Куньлунь; *вулкан* Фудзіяма; *пустыні:* Тар, Каракумы, Кызылкум; *рэкі:* Кура, Аракс, Меконг, Сырдар'я, Амудар'я; *возера* Балхаш; *эканамічныя і палітычныя цэнтры:* Токію (мегаполіс Такайда), Пекін, Лхаса, Дэлі, Мумбаі, Калката, прамысловы раён басейна ракі

Дамадар, Астана, Алма-Аты, Ташкент, Бішкек, Ашхабад, Душанбе, Тбілісі, Сухумі, Цхінвалі, Батумі, Ерэван, Баку;

характарызаваць прыродныя ўмовы тэрыторыі; асаблівасці прыроды, насельніцтва і гаспадаркі краін Азіі;

тлумачыць асаблівасці дэмаграфічнай палітыкі; асаблівасці размяшчэння насельніцтва; дэмаграфічныя і сацыяльныя праблемы рэгіёнаў; сацыяльна-эканамічныя і палітычныя асаблівасці краін рэгіёна;

параўноўваць адметныя рысы гаспадаркі краін Азіі.

Т э м а 12. Краіны Беларускага парубежжа

(11 гадзін)

Польшча. Геаграфічнае становішча. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Ахоўныя тэрыторыі. Насельніцтва. Характар прыродных дэмаграфічных працэсаў. Геаграфія беларускай дзяспары. Урбанізацыя. Галіны міжнароднай спецыялізацыі гаспадаркі: развіццё электраэнергіі і вугальнай прамысловасці, чорная і каляровая металургія, хімічная прамысловасць (вытворчасць мінеральных удабрэнняў і фармацэўтыка), машынабудаванне, тэкстыльная прамысловасць. Спецыялізацыя сельскай гаспадаркі краіны. Развіццё турызму.

Краіны Балтыі: Літва, Латвія, Эстонія. Агульнасць геаграфічнага становішча. Роля Балтыйскага мора ў фарміраванні прыродных умоў і гаспадарчай дзейнасці насельніцтва. Рэльеф тэрыторыі. Карысныя выкапні. Кліматычныя ўмовы. Рэкі і азёры. Насельніцтва і характар узнаўляльных працэсаў. Галіны міжнароднай спецыялізацыі гаспадаркі: харчовая і рыба-кансервавая прамысловасць, суднабудаўніцтва і суднарамонт, дрэваапрацоўка, лёгкая прамысловасць, электраэнергетыка. Сельская гаспадарка краін.

Украіна. Тэрыторыя і геаграфічнае становішча. Прыродна-рэсурсны патэнцыял. Геалагічная будова і рэльеф краіны. Мінеральна-сыравінныя рэсурсы. Кліматычныя ўмовы. Унутраныя воды. Пераважныя тыпы прыродных комплексаў (лесастэпавыя і стэпавыя). Насельніцтва. Украіна — індустрыяльна-аграрная краіна. Галіны міжнароднай спецыялізацыі гаспадаркі: чорная металургія, вугальная прамысловасць і электраэнер-

гетыка, машынабудаванне, хімічная і нафтахімічная прамысловасць, харчовая прамысловасць. Сельская гаспадарка Украіны. Занальная спецыялізацыя раслінаводства. Транспарт. Марскія порты. Развіццё турызму і рэкрэацыйныя рэсурсы Kryма.

Расійская Федэрацыя. Тэрыторыя і геаграфічнае становішча Расіі. Адміністрацыйна-тэрытарыяльнае дзяленне Расійскай Федэрацыі. Расія на палітычнай карце свету. Роля Расіі ў глабальнай палітыцы і эканоміцы. Геаграфічныя перадумовы развіцця міждзяржаўных адносін паміж Рэспублікай Беларусь і Расійскай Федэрацыяй.

Прыродныя ўмовы і рэсурсы краіны. Геалагічная будова. Буйныя формы рэльефу і іх размяшчэнне. Карысныя выкапні. Клімат. Унутраныя воды і водныя рэсурсы. Глебы і зямельныя рэсурсы Расіі.

Насельніцтва Расіі. Дынаміка колькасці і натуральнага прыросту насельніцтва. Узростава-палавая структура насельніцтва Расіі. Нацыянальны і рэлігійны склад насельніцтва. Размяшчэнне насельніцтва Расіі. Асноўная зона рассялення (і гаспадарчага асваення). Гарадское і сельскае насельніцтва. Гарады-міліянеры. Міграцыі насельніцтва.

Галіновыя структура і размяшчэнне гаспадаркі Расіі. Нафтавая і газавая прамысловасць. Вугальная прамысловасць. Электраэнергетыка.

Металургія. Машынабудаванне. Хімічная і лясная прамысловасць. Прынцыпы камбінавання і кааперывавання вытворчасці.

Транспарт. Асаблівасці развіцця і размяшчэння транспартнай сеткі.

Сельская гаспадарка: асаблівасці развіцця і размяшчэння. Асноўныя галіны жывёлагадоўлі і раслінаводства. Занальная спецыялізацыя сельскай гаспадаркі.

Геаграфічныя асаблівасці буйных рэгіёнаў Расіі. Прыродныя ўмовы, рэсурсы і размяшчэнне гаспадаркі Еўрапейскай і Азіяцкай частак Расіі.

Практычныя работы

4. Устанаўленне сувязей паміж тэктанічнымі структурамі, формамі рэльефу, карыснымі выкапнямі па тэктанічнай і фізічнай картах Расіі.

5*. Характарыстыка жалезнадарожнай магістралі (транскантынентальнага кантэйнернага маста) Брэст—Масква—Уладзівасток па тыповым плане.

6. Параўнальная комплексная характарыстыка Еўрапейскай і Азіяцкай частак Расіі.

Асноўныя паняцці: дыяспара, адміністрацыйна-тэрытарыяльнае дзяленне, Саюзная дзяржава Расіі і Беларусі, камбінаванне, кааперыванне, занальная спецыялізацыя.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць колькасць насельніцтва краін Беларускага парубежжа;

назваць і паказваць: *астравы:* Новая Зямля, Курільскія, Сахалін; *паўастравы:* Кольскі, Ямал, Чукотка; *горы:* Алтай, Саяны, Сіхатэ-Алінь; Дхугджур, Судзеты, Карпаты; *вулкан* Ключаўская Сопка; *плато і пласкагор'і:* Сярэдне-Сібірскае, Тунгускае; *узвышшы:* Сярэдне-Рускае, Прыволжскае, Валдайскае, Валына-Падольскае, Прыдняпроўскае, Малапольскае, Данецкі краж; *нізіны:* Прыкаспійская, Заходне-Сібірская, Палеская, Прычарнаморская; Мазурскае і Паморскае паазер'і; *рэкі:* Дон, Амур, Вісла, Одэр, Прут, Днестр, Даўгава (Заходняя Дзвіна), Нярыс; *эканамічныя і палітычныя цэнтры:* Варшава, Кракаў, Познань, Талін, Вільнюс, Каўнас, Кіеў, Адэса, Херсон; *раёны нафта- і газаздабычы:* нафтагазаносныя правінцыі Расіі — Заходне-Сібірская, Волга-Уральская, Цімана-Пячорская, Паўночна-Каўказская; *вугальныя басейны:* Кузнецкі (Кузбас), Канска-Ачынскі буравугальны, Пячорскі (Пячбас), Данецкі (Данбас), Паўднёва-Якуцкі, Тунгускі, Ленскі; *эканамічныя і палітычныя цэнтры Расіі:* Масква, Санкт-Пецярбург; *металургічныя базы Расіі:* Уральская, Цэнтральная, Сібірская; цэнтры каляровай металургіі — Нарыльск, Баксітагорск, Брацк; *машынабудавнічыя цэнтры Расіі:* цяжкае машынабудаванне — Екацерынбург, Краснаярск; аўтамабілебудаванне — Ніжні Ноўгарад, Тальяці, Наберажныя Чалны, авіяцыйная прамысловасць — Варонеж, Казань, Саратаў, Камсамольск-на-Амуры, Іркуцк; *цэнтры хімічнага і ляснога комплексу Расіі:* Салікамск, Беранікі,

Тальяці, Омск, Архангельск, Котлас, Сыктывкар, Брацк; *транс-парт Расіі*: транскантынентальная жалезная дарога Масква—Разань—Рузаеўка—Сызрань—Самара—Уфа—Чалябінск—Іркуцк—Чыта—Хабараўск, Уладзівасток; порты — Наварасійск, Архангельск, Мурманск, Уладзівасток, Находка;

характарызаваць асноўныя рысы прыроды, насельніцтва і гаспадаркі краін рэгіёна;

тлумачыць асаблівасці эканоміка-геаграфічнага становішча краін; адрозненні ў клімаце і фактарах яго фарміравання ў розных частках Расіі; уздзеянне прыродных умоў на развіццё гаспадаркі; прычыны ўнутраных сацыяльна-эканамічных адрозненняў; асноўныя кірункі развіцця гаспадаркі Расіі і краін рэгіёна;

умець параўноўваць прыродна-рэсурсны патэнцыял і галіновую структуру гаспадаркі Еўрапейскай і Азіяцкай частак Расіі.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Рэзерв часу (1 гадзіна)

Х КЛАС

(70 гадзін)

Уводзіны (1 гадзіна)

Месца геаграфіі Беларусі ў развіцці геаграфічных ведаў аб Зямлі. Цэнтральнае становішча Беларусі ў Еўропе.

Тэма 1. Геаграфічнае становішча і даследаванні Беларусі (6 гадзін)

Велічыня, канфігурацыя тэрыторыі. Ацэнка фізіка-, эканоміка- і палітыка-геаграфічнага становішча Рэспублікі Беларусь. Дзяржаўныя межы.

Фарміраванне тэрыторыі Беларусі. Гісторыя адміністрацыйнага падзелу. Сучасны адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел.

Асноўныя этапы развіцця геаграфіі ў Беларусі. Геаграфічныя даследаванні на дарэвалюцыйным этапе (да 1918 г.). Картаграфічнае адлюстраванне тэрыторыі. Пачатак сістэматычных назіранняў. Экспедыцыйнае вывучэнне Беларусі. Апісанне асобных рэгіёнаў у працах А. Кіркора і інш.

Развіццё геаграфічных даследаванняў на даваенным этапе (1919—1941 гг.). Працы А. Смоліча і іх значэнне для развіцця геаграфіі. Асаблівасці геолога-геамарфалагічных, гідралагічных, кліматычных, глебавых даследаванняў; эканоміка-геаграфічныя даследаванні.

Найважнейшыя кірункі геаграфічных даследаванняў на сучасным этапе. Уклад у сучасныя геаграфічныя даследаванні В. А. Дзяменцьева, С. А. Польскага, В. П. Якушка і іншых даследчыкаў. Картаграфаванне тэрыторыі Беларусі на сучас-

ным этапе. Роля геаграфіі ў вырашэнні сучасных гаспадарчых задач.

Геаграфічныя назвы Беларусі. Тапонімы. Групоўка назваў рэк і азёр, населеных пунктаў і іншых геаграфічных аб'ектаў.

Практычная работа

1. Ацэнка палітыка-геаграфічнага становішча Рэспублікі Беларусь, выяўленне яго станоўчых і адмоўных рыс і змен у часе.

Асноўныя паняцці: фізіка-геаграфічнае, эканоміка-геаграфічнае і палітыка-геаграфічнае становішча, глыбіня тэрыторыі, геаграфічны цэнтр.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваець асаблівасці геаграфічнага становішча Беларусі; плошчу, працягласць тэрыторыі Беларусі з поўначы на поўдзень і з захаду на ўсход; асноўныя этапы развіцця геаграфіі ў Беларусі, найважнейшыя кірункі геаграфічных даследаванняў на сучасным этапе, імёны вучоных — даследчыкаў краіны;

назваець і паказваець краіны, з якімі мяжуе Беларусь; вобласці і адміністрацыйныя раёны Беларусі; краіны Еўропы; раёны экспедыцыйных даследаванняў;

характарызаваець асаблівасці дзяржаўных межаў з суседнімі краінамі; уклад у геаграфічныя даследаванні вядучых вучоных Беларусі;

тлумачыць і ацэньваець значэнне і магчымасці выкарыстання геаграфічнага становішча Беларусі для сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны.

Тэма 2. Прыродныя ўмовы і рэсурсы Беларусі (15 гадзін)

Геалагічная будова. Размяшчэнне тэрыторыі Беларусі на Усходне-Еўрапейскай платформе. Геахраналагічная шкала. Фарміраванне крышталічнага падмурка. Найбуйнейшыя тэктанічныя структуры.

Асаблівасці фарміравання платформавага чохла. Адклады верхняга пратэразою, палеазою, мезазою і кайназою.

Фарміраванне тэрыторыі ў антрапагене. Мацерыковыя зледзяненні і міжледавікоў'і. Асноўныя генетычныя тыпы антрапагенавых адкладаў. Марэнныя і водна-ледавіковыя адклады, сучасныя алювіяльныя і балотныя адклады. Азёрна-ледавіковыя, азёрна-алювіяльныя адклады.

Карысныя выкапні. Агульная ацэнка мінеральных рэсурсаў. Гаручыя карысныя выкапні. Металічныя карысныя выкапні. Горна-хімічная сыравіна і сыравіна для будаўнічых матэрыялаў. Вадкія карысныя выкапні. Падземныя воды.

Рэльеф. Будова паверхні. Фактары фарміравання рэльефу. Генетычныя тыпы рэльефу. Асноўныя ўзвышшы, раўніны і нізіны, іх размяшчэнне, умовы ўтварэння і характарыстыка. Уплыў дзейнасці чалавека на змяненне рэльефу. Гаспадарчае значэнне рэльефу.

Клімат і кліматычныя рэсурсы. Агульныя рысы клімату Беларусі. Характарыстыка асноўных кліматычных элементаў. Сонечная радыяцыя. Павеатраныя масы і атмасферная цыркуляцыя. Цеплавы рэжым. Вільготнасць павеатра, воблачнасць і ападкаі.

Поры года і іх асаблівасці. Кліматычныя рэсурсы. Сучасныя змены клімату.

Паверхневыя і падземныя воды. Рачная сетка. Басейны галоўных рэк. Сцёк, гідралагічны рэжым рэк, тып жыўлення. Гідралагічная характарыстыка найбуйнейшых рэк, іх гаспадарчае значэнне. Каналы.

Азёры і вадасховішчы, іх размяшчэнне. Тыпы азёрных катлавін па паходжанні. Балоты і іх тыпы. Ацэнка водных рэсурсаў.

Глебы. Фактары і працэсы глебаўтварэння. Асноўныя тыпы глеб, іх уласцівасці і распаўсюджанне. Антрапагенныя глебы. Зямельныя рэсурсы, іх структура і выкарыстанне. Меліярацыя глеб. Ацэнка зямельных рэсурсаў.

Расліннасць. Гісторыя фарміравання расліннага покрыва. Сучасны склад флоры. Асноўныя тыпы расліннасці. Занальная і азанальная расліннасць. Лясная расліннасць. Характарыстыка тыпаў лесу. Размяшчэнне і відавы склад лясоў. Лясістасць тэрыторыі і яе змяненне.

Луговая расліннасць. Поймавыя і пазапоймавыя лугі, іх размяшчэнне і гаспадарчае значэнне. Балотная расліннасць. Хмызняковая расліннасць. Расліннасць вадаёмаў. Гаспадарчае выкарыстанне і ахова расліннага свету.

Жывёльны свет. Гісторыя фарміравання і сучасны склад фауны. Асноўныя фауністычныя комплексы. Жывёльны свет лясоў, палёў, лугоў, балот, вадаёмаў і іх узбярэжжаў, паселішчаў чалавека. Гаспадарчае выкарыстанне жывёльнага свету.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Практычныя работы:

2. Пабудова гіпсаметрычнага профілю па мерыдыяне (на выбар).

3*. Пабудова кліматычных дыяграм і іх аналіз.

4. Эсэ «Беларускі водны шлях: Аўгустоўскі канал — рака Нёман — рака Шчара — Агінскі канал — рака Ясельда — рака Піна — Дняпроўска-Бугскі канал — рака Мухавец».

Асноўныя паняцці: антэкліза, сінекліза, прагін, упадзіна, геахраналагічная шкала, міжледавікоўе, генетычны тып антрапагенавых адкладаў, генетычны тып рэльефу, марэна, прамаля, рассеяная і сумарная сонечная радыяцыя, кліматычныя паказчыкі, вегетацыйны перыяд, агракліматычныя рэсурсы, гушчыня рачной сеткі, сажалкі, мацярынская парода, эразійныя працэсы, сельскагаспадарчыя ўгоддзі, тып расліннасці, інтрадукаваныя расліны, лясістасць, поймавыя і пазапоймавыя лугі, сухадольныя лугі, вярховыя, нізінныя і пераходныя балоты, раслінныя згуртаванні.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць асаблівасці тэктанічнай і геалагічнай будовы Беларусі; генетычныя тыпы антрапагенных адкладаў і рэльефу; агульныя рысы клімату; тыпы жыўлення рэк; тыпы азёрных катлавін і азёр; асноўныя фактары і працэсы глебаўтварэння, тыпы глеб; асноўныя тыпы расліннасці і асаблівасці іх размяшчэння па тэрыторыі Беларусі;

назваць і паказваць: тэктанічныя структуры: Руская пліта, Валына-Азоўская пліта, Украінскі шчыт, Беларускае антэкліза, Варонежская антэкліза, Аршанская ўпадзіна, Брэсцкая ўпадзіна, Прыпяцкі прагін, Латвійская седлавіна, Жлобінская седлавіна, Брагінска-Лоеўская седлавіна, Палеская седлавіна, Мікашэвіцка-Жыткавіцкі выступ; *радовішчы карысных выкапняў:* нафты — Рэчыцкае, Асташкавіцкае; бурага вугалю — Жыткавіцкае, Брыньёўскае; Аколаўскае, жалезных руд — Акалоўскае; Навасёлкаўскае; калійных солей — Старобінскае, Петрыкаўскае; каменнай солі — Мазырскае, Давыдаўскае, Старобінскае; даламітаў — Рубаўскае; мелу і мергелю — Камунарскае, Каменкаўскае, Калядзіцкае; глін — Гайдукоўскае, Фаніпальскае, Лукомльскае; будаўнічага каменю — Мікашэвіцкае, Глушкавіцкае; *элементы рэльефу:* Беларускае, Браслаўская, Мазырская, Свянцянская, Капыльская грады; Аршанскае, Ашмянскае, Ваўкавыскае, Віцебскае, Гарадоцкае, Гродзенскае, Мінскае, Навагрудскае ўзвышшы; Аршана-Магілёўская, Лідская, Прыбугская, Цэнтральнабярэзінская раўніны, Загароддзе; Нарачана-Вілейская, Нёманская, Палеская, Полацкая, Прыдняпроўская нізіны; *рэкі:* Дняпро, Бярэзіна, Заходняя Дзвіна, Заходні Буг, Нёман, Прыпяць, Сож, Вілія, Пціч, Шчара, Ясельда, Ловаць, Мухавец, Свіслач, Друць, Дзісна; *азёры:* Нарач, Асвейскае, Чырвонае, Лукомльскае, Дрывяты, Доўгае; *вадасховішчы:* Вілейскае, Заслаўскае, Любанскае, Асіповіцкае, Чыгірынскае, Салігорскае, Краснаслабодскае, Лактышы; *каналы:* Дняпроўска-Бугскі, Агінскі, Аўгустоўскі, Вілейска-Мінскай воднай сістэмы;

характарызаваць асаблівасці фарміравання крышталічнага фундаменту і платформы чахла; генетычныя тыпы рэльефу; размеркаванне кліматычных паказчыкаў і асаблівасці сезонаў года; асаблівасці размяшчэння і выкарыстання паверхневых і падземных водаў; уласцівасці асноўных тыпаў глеб, структуру зямельных рэсурсаў; сучасны склад флоры і фауны, размяшчэнне і гаспадарчае значэнне асноўных тыпаў расліннасці;

тлумачыць залежнасць фарміравання платформы чахла ад тэктанічнай будовы; сувязь карысных выкапняў з геа-

лагічнай і тэктанічнай будовай; змены асноўных кліматычных элементаў у залежнасці ад геаграфічных фактараў; залежнасць гідралагічных паказчыкаў ад клімату і рэльефу; якасць зямельных рэсурсаў у залежнасці ад тыпаў глеб;

вызначаць забяспечанасць тэрыторыі прыроднымі рэсурсамі: мінеральнымі, агракліматычнымі, воднымі, зямельнымі, біялагічнымі;

разлічваць каэфіцыент увільгатнення, гадавую амплітуду тэмператур, ухіл ракі, адносныя перавышэнні;

будаваць графікі ходу асноўных кліматычных паказчыкаў, ружу вятроў.

Тэма 3. Геаграфічныя ландшафты. Экалагічныя праблемы (5 гадзін)

Асваенне тэрыторыі і яго віды: прамысловае, сельскагаспадарчае, транспартнае, рэкрэацыйнае. Ёмістасць тэрыторыі. Прыродна-рэсурсны патэнцыял.

Ахова прыроды. Экалагічныя праблемы выкарыстання прыродных рэсурсаў. Сетка ахоўных прыродных тэрыторый. Запаведнікі, прыродныя нацыянальныя паркі, заказнікі і помнікі прыроды рэспубліканскага і мясцовага значэння. Чырвоная кніга Беларусі.

Рэкрэацыйныя рэсурсы і іх ацэнка. Зоны адпачынку і курорты. Турысцкія базы і маршруты. Перспектывы выкарыстання рэкрэацыйных рэсурсаў.

Антрапагеннае ўздзеянне на навакольнае асяроддзе. Асноўныя геаэкалагічныя праблемы Беларусі. Забруджанне тэрыторыі радыёнуклідамі ў выніку аварыі на Чарнобыльскай АЭС. Праблемы Палесся, Салігорскага горнапрамысловага раёна. Лакальныя праблемы забруджання атмасфернага паветра, паверхневых і падземных водаў, глеб у выніку гаспадарчай дзейнасці. Дэградацыя глеб. Назапашанне адходаў.

Геаграфічныя ландшафты. Узаемасувязі прыродных кампанентаў і фарміраванне прыродных комплексаў. Распаўсюджанне асноўных прыродных ландшафтаў. Асноўныя роды ландшафтаў Беларусі і іх характарыстыка.

Антрапагенныя ландшафты: сельскагаспадарчыя, лесагаспадарчыя, водагаспадарчыя, горнапрамысловыя, рэкрэацыйныя.

Практычныя работы:

5*. Параўнальная характарыстыка запаведнікаў або нацыянальных паркаў Беларусі (на прыкладзе 2—3).

Асноўныя паняцці: помнік прыроды, Чырвоная кніга, зона адпачынку, турысцкая база, радыенукліды, тып, падтып, род ландшафтаў, антрапагенныя ландшафты, эканамічна актыўная тэрыторыя, ёмістасць тэрыторыі.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць тыпы прыродаахоўных тэрыторый і аб'ектаў; асноўныя экалагічныя праблемы; тыпы і роды ландшафтаў, віды асваення тэрыторыі;

назваць і паказваць: запаведнікі: Бярэзінскі біясферны, Палескі радыяцыйна-экалагічны; **нацыянальныя паркі:** Бела-вежская пушча, Браслаўскія азёры, Нарачанскі, Прыпяцкі; **заказнікі:** Асвейскі, Ельня, Казьянскі, Налібоцкі, Выганашчанскае, Свіцязянскі;

характарызаваць сутнасць асноўных экалагічных праблем; асоба ахоўныя прыродныя тэрыторыі;

тлумачыць сутнасць экалагічных праблем і перспектывы пашырэння сеткі прыродаахоўных аб'ектаў; узаемасувязі прыродных кампанентаў;

вызначаць забяспечанасць тэрыторыі рэкрэацыйнымі рэсурсамі.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Тэма 4. Прыроднае раяніраванне Беларусі (6 гадзін)

Сутнасць прыроднага раяніравання і яго віды: геамарфалагічнае, агракліматычнае, гідралагічнае, геабатанічнае, глебава-геаграфічнае. Фізіка-геаграфічнае раяніраванне Беларусі. Правінцыі, акругі, фізіка-геаграфічныя раёны.

Паазерская правінцыя. Геаграфічнае становішча і асаблівасці прыроды. Уплыў апошняга ледавіка на фарміраванне прыродных комплексаў правінцыі. Азёрнасць тэрыторыі. Прыродаахоўныя тэрыторыі.

Заходне-Беларуская правінцыя. Геаграфічнае становішча і асаблівасці прыроды. Шырокае распаўсюджанне ўзвышшаў. Прыродаахоўныя тэрыторыі.

Усходне-Беларуская правінцыя. Геаграфічнае становішча. Распаўсюджанне платападобных раўнін з лёсамі і іх уплыў на прыродныя комплексы. Асаблівасці клімату, глеб і расліннасці.

Правінцыя Перадпалесся. Геаграфічнае становішча. Пераходны характар ландшафтаў правінцыі ад узгорыстых да нізінных. Асаблівасці прыроды правінцыі. Прыродаахоўныя тэрыторыі.

Палеская правінцыя. Геаграфічнае становішча і асаблівасці прыроды. Раўнінны характар паверхні, шырокае распаўсюджанне балот, асаблівасці расліннасці. Прыродаахоўныя тэрыторыі. Экалагічныя праблемы.

Практычная работа

6*. Фізіка-геаграфічная характарыстыка прыроды сваёй мясцовасці на падставе крэйзнаўчых матэрыялаў і іншых крыніц.

Асноўныя паняцці: прыроднае раяніраванне, фізіка-геаграфічнае раяніраванне, правінцыя, акруга, фізіка-геаграфічны раён.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць віды прыроднага раяніравання і асноўныя адзінкі фізіка-геаграфічнага раяніравання;

назваць і паказваць правінцыі: Паазерская, Заходне-Беларуская, Усходне-Беларуская, Правінцыя Перадпалесся, Палеская;

характарызаваць асаблівасці прыроды фізіка-геаграфічных правінцый і акруг па агульнапрынятым плане, карыстаючыся картаграфічным матэрыялам, тэкстам вучэбнага дапаможніка і дадатковым матэрыялам;

тлумачыць сутнасць прыроднага раяніравання;
вызначаць крытэрыі, пакладзеныя ў аснову выдзялення фізіка-геаграфічных адзінак рознага рангу.

Т э м а 5. Насельніцтва (5 гадзін)

Дынаміка колькасці насельніцтва і яго ўзростава-палавая структура. Натуральны рух насельніцтва. Міграцыі. Якасць жыцця насельніцтва. Асаблівасці культуры, этнічнага і рэлігійнага складу насельніцтва.

Працоўныя рэсурсы і іх адценка. Рынак працы. Занятасць насельніцтва. Праблемы занятасці працоўных рэсурсаў.

Размяшчэнне насельніцтва і рассяленне. Тыпы паселішчаў: гарады, вёскі, хутары. Урбанізацыя і роля гарадоў у сістэме рассялення. Паскоранае развіццё сярэдніх гарадоў. Функцыянальныя тыпы гарадскіх паселішчаў. Сельскае рассяленне. Сучасныя тыпы сельскіх паселішчаў і іх трансфармацыя. Уплыў аварыі на Чарнобыльскай АЭС на рассяленне.

Практычныя работы

7. Пабудова кругавых дыяграм узроставай структуры насельніцтва (паводле даных табліцы № 2 вучэбнага дапаможніка) і іх аналіз.

Асноўныя паняцці: рынак працы, рассяленне, вёска, хутар.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць асноўныя элементы матэрыяльнай і духоўнай культуры;

назваць і паказваць Брэст, Баранавічы, Пінск, Кобрын, Віцебск, Наваполацк, Полацк, Оршу, Гомель, Мазыр, Жлобін, Рэчыцу, Светлагорск, Гродна, Ліду, Слонім, Магілёў, Бабруйск, Мінск, Барысаў, Салігорск, Жодзіна, Маладзечна, Слуцк;

характарызаваць асаблівасці размяшчэння насельніцтва, яго натуральнага і механічнага руху, тыпы рассялення;

разлічваць па статыстычных даных сярэдняю шчыльнасць насельніцтва;

вызначаць праблемы малых і сярэдніх гарадоў, перспектывы развіцця буйных гарадоў;
прагназіраваць дэмаграфічную сітуацыю ў краіне.

Тэма 6. Агульная характарыстыка гаспадаркі (3 гадзіны)

Фактары размяшчэння вытворчасці. Эканамічныя паказчыкі. Сацыяльна арыентаваная рыначная эканоміка. Структура і спецыялізацыя гаспадаркі Беларусі.

Сучасная галіновая структура гаспадаркі. Вытворчая і невытворчая сферы. Сфера абслугоўвання. Структура прамысловасці. Інфраструктура.

Асноўныя паняцці: спецыялізацыя гаспадаркі, рынкавая эканоміка, сабекошт прадукцыі, рэнтабельнасць вытворчасці.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць асноўныя фактары размяшчэння вытворчасці, разнастайныя формы ўласнасці;

будаваць дыяграму структуры гаспадаркі і аналізаваць яе;

разлічваць асноўныя эканамічныя паказчыкі;

характарызаваць асноўныя праблемы развіцця і ператварэння гаспадаркі; нацыянальную стратэгію ўстойлівага развіцця;

тлумачыць сутнасць развіцця краіны, разнастайных формаў уласнасці і нацыянальнай стратэгіі ўстойлівага развіцця.

Тэма 7. Геаграфія вытворчай сферы (12 гадзін)

Паліўная прамысловасць, яе склад, роля і паказчыкі развіцця. Мясцовае і прывазнае паліва. Нафта- і газаздабыўная прамысловасць, нафта- і газавыпрацоўка. Выкарыстанне вугалю і гаручых сланцаў. Тарфяная прамысловасць. Рацыянальнае выкарыстанне паліва і ахова навакольнага асяроддзя.

Электраэнергетыка, яе развіццё і размяшчэнне. Цеплавая і гідраўлічныя электрастанцыі. Нетрадыцыйныя крыніцы элект-

трычнасці. Спажыванне электраэнергіі. Электрабаланс гаспадаркі. Праблемы і перспектывы развіцця электраэнергетыкі.

Чорная і каляровая металургія, фактары і асаблівасці яе развіцця ў Беларусі. Сыравінная база. Размяшчэнне прадпрыемстваў галіны. Парашковая металургія.

Машынабудаванне, фарміраванне яго структуры. Размяшчэнне асобных галін: аўтамабілебудавання, трактарнага і сельскагаспадарчага машынабудавання, станкабудавання, прыладабудавання і радыёэлектронікі, электратэхнічнай прамысловасці. Асноўныя напрамкі развіцця.

Хімічная прамысловасць, яе склад, сыравінная база, фактары размяшчэння. Характарыстыка развіцця і размяшчэння вытворчасці мінеральных удабрэнняў, хімічных валокнаў і нітак, пластмас і сінтэтычных смол, шын і гумава-тэхнічных вырабаў, тавараў бытавой хіміі, лакафарбай, хіміка-фармацэўтычнай, мікрабіялагічнай прамысловасці.

Лясная, дрэваапрацоўчая і цэлюлозна-папяровая прамысловасць, яе структура і роля. Фактары і дынаміка развіцця. Рэцэпнальнае выкарыстанне лясных рэсурсаў. Характарыстыка развіцця і размяшчэння лясной гаспадаркі, лесанарыхтовак, дрэваапрацоўкі (лесасілавання, мэблевай, фанернай, вытворчасці пліт, запалкавай прамысловасці), цэлюлозна-папяровай і лесохімічнай прамысловасці.

Прамысловасць будаўнічых матэрыялаў, фактары і асаблівасці размяшчэння. Развіццё і размяшчэнне цэментнай прамысловасці, прамысловасці сценавых і дахавых матэрыялаў, вытворчасці шкла і фарфоравых вырабаў, нярудных будаўнічых матэрыялаў. Экалагічныя праблемы і перспектывы развіцця галіны.

Лёгкая прамысловасць, яе структура і сыравінная база. Размяшчэнне тэкстыльнай, швейнай, трыкатажнай, гарбарна-абутковай прамысловасці.

Харчовая прамысловасць. Фактары размяшчэння. Сучасная геаграфія мясной, малочнай, цукровай, масласыраробчай, плада-агароднінакансервавай, мукамольна-крупяной, рыбнай прамысловасці. Праблемы развіцця і размяшчэння.

Сельская гаспадарка, яе структура, роля ў гаспадарчым комплексе. Структура размяшчэння зямельных угоддзяў. Геа-

графія галін раслінаводства: збожжавай гаспадаркі, бульбаводства, агародніцтва, вырошчвання тэхнічных культур. Садоўніцтва. Кармавая база жывёлагадоўлі. Геаграфія галін жывёлагадоўлі: гадоўлі буйной рагатай жывёлы, свінагадоўлі, авечагадоўлі, птушкагадоўлі, рыбагадоўлі, зверагадоўлі, пчалярства.

Транспарт, яго развіццё і склад. Чыгуначны транспарт і яго роля ў транспартнай сістэме. Чыгуначная сетка краіны. Аўтамабільны транспарт: значэнне і развіццё. Шляхі ўдасканалення дарожнай сеткі. Рачны транспарт. Дняпроўска-Бугскі суднаходны і Аўгустоўскі каналы і іх выкарыстанне. Рачныя порты. Трубаправодны транспарт, яго віды і значэнне для гаспадаркі краіны. Галоўныя нафта-, газа- і прадуктаправоды. Паветраны транспарт. Аэрапорты. Экалагічныя праблемы і перспектывы развіцця транспарту Беларусі.

Практычныя работы

8. Вызначэнне эфектыўнасці размеркавання энергетыкі на тэрыторыі Беларусі.

9*. Пабудова структурна-лагічнай схемы «Міжгаліновыя сувязі адной з галін гаспадаркі» (на выбар).

10. Нанясенне на контурную карту галоўных раёнаў вырошчвання сельскагаспадарчых культур, на якіх спецыялізуецца Беларусь. Вызначэнне фактараў іх размяшчэння.

Асноўныя паняцці: нафтаперапрацоўка, газасховішча, ДРЭС, ЦЭЦ, ГЭС, электрабаланс, аўтамабілебудаванне, станкабудаванне, прыладабудаванне, электратэхнічная прамысловасць, трактарнае і сельскагаспадарчае машынабудаванне, фармацэўтычная прамысловасць, мікрабіялагічная прамысловасць, лясная гаспадарка, лесанарыхтоўка, дрэваапрацоўка, лесахімія, збожжавая гаспадарка, жывёлагадоўчы комплекс, чыгуначная сетка, чыгуначны вузел, прадуктаправод.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

называць фактары размяшчэння асобных галін вытворчай сферы;

называць і паказваць на карце найбуйнейшыя прамысловыя цэнтры;

тлумачыць прычыны ўзнікнення праблем развіцця і размяшчэння асобных галін;

характарызаваць размяшчэнне вытворчасці на тэрыторыі краіны;

прагназіраваць змяненні ў тэрытарыяльнай арганізацыі вытворчых галін прамысловасці.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Тэма 8. Геаграфія невытворчай сферы (2 гадзіны)

Структура невытворчай сферы, яе роля ў гаспадарцы. Узровень развіцця невытворчай сферы як паказчык эканамічнага развіцця краіны. Асаблівасці развіцця і размяшчэння асобных галін невытворчай сферы: жыллёва-камунальнай гаспадаркі, рознічнага гандлю, грамадскага харчавання, бытавога абслугоўвання насельніцтва, адукацыі, культуры, аховы здароўя.

Асноўныя паняцці: сацыяльны комплекс, жыллёва-камунальная гаспадарка.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

называць і паказваць на карце гарады, у якіх знаходзяцца ўстановы вышэйшай адукацыі (універсітэты, акадэміі) і культуры (тэатры, філармоніі, цырк і інш.);

вызначаць паказчыкі і асаблівасці развіцця і размяшчэння галін невытворчай сферы;

тлумачыць прычыны неаднолькавых узроўняў развіцця невытворчай сферы ў раёнах Беларусі;

характарызаваць работу асобных прадпрыемстваў і ўстаноў;
прагназіраваць развіццё невытворчай сферы.

Тэма 9. Беларусь у сусветнай супольнасці (3 гадзіны)

Беларусь на палітычнай карце свету. Месца краіны ў міжнародным падзеле працы. Геаграфія знешняга гандлю. За-

межныя інвестыцыі і іх роля ў развіцці краіны. Свабодныя эканамічныя зоны, сумесныя і замежныя прадпрыемствы на тэрыторыі Беларусі. Беларуска-расійскія саюзныя праграмы і іх роля ў развіцці гаспадаркі. Удзел у міжнародных палітычных і эканамічных арганізацыях.

Практычная работа

11. Нанясенне на контурную карту: а) свабодных эканамічных зон; б) транс'еўрапейскіх транспартных камунікацый (чыгунак, шашы, нафта- і газаправодаў, ліній электраперадач).

Асноўныя паняцці: блізкае замежжа, далёкае замежжа, інвестыцыя, міжнародны падзел працы, фінансава-прамысловая група, саюзныя праграмы, Еўрарэгіён.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

называць найважнейшыя міжнародныя арганізацыі, у рабце якіх удзельнічае Беларусь;

называць і паказваць свабодныя эканамічныя зоны Беларусі: «Мінск», «Гомель-Ратон», «Віцебск», «Магілёў», «Гродна-Інвест», «Брэст»; краіны СНД;

вызначаць галоўныя напрамкі знешняга гандлю;

характарызаваць магчымыя перспектывы беларуска-расійскіх гаспадарчых праграм.

Тэма 10. **Вобласці** (7 гадзін)

Брэсцкая вобласць. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Насельніцтва і яго нацыянальны склад. Асвоенасць тэрыторыі. Асаблівасці прамысловасці і сельскай гаспадаркі вобласці. Найбуйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Брэст, Баранавічы, Пінск, Кобрын, Лунінец.

Віцебская вобласць. Размяшчэнне тэрыторыі ў межах Пазерскага ледавіка і асаблівасці прыроды. Насельніцтва і яго рассяленне. Асаблівасці прамысловасці: развіццё энергетыкі і хімічнай прамысловасці. Спецыялізацыя сельскай гаспадаркі. Рэкрэацыйны патэнцыял вобласці. Найбуйнейшыя прамысло-

выя і культурныя цэнтры вобласці: Віцебск, Наваполацк, Полацк, Орша.

Гомельская вобласць. Размяшчэнне тэрыторыі ў межах Палескай нізіны і асаблівасці прыроды. Мінеральныя і лясныя рэсурсы вобласці. Насельніцтва і асаблівасці рассялення. Экалагічныя праблемы ў сувязі з аварыяй на ЧАЭС, меліярацыйя зямель і здабычай карысных выкапняў. Асаблівасці прамысловасці і сельскай гаспадаркі вобласці. Найбуйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Гомель, Мазыр, Жлобін, Рэчыца, Рагачоў, Светлагорск.

Гродзенская вобласць. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Насельніцтва і яго нацыянальны склад. Асаблівасці прамысловасці і спецыялізацыя сельскай гаспадаркі вобласці. Развіццё атамнай энергетыкі. Найбуйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Гродна, Ліда, Слонім, Смаргонь, Ваўкавыск, Навагрудак.

Магілёўская вобласць. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Насельніцтва. Асаблівасці прамысловасці: машынабудаванне і хімічная прамысловасць. Спецыялізацыя сельскай гаспадаркі. Найбуйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Магілёў, Бабруйск, Асіповічы, Крычаў, Быхаў.

Мінская вобласць. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Насельніцтва і асаблівасці яго рассялення. Структура прамысловасці. Спецыялізацыя сельскай гаспадаркі. Найбуйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Мінск, Барысаў, Маладзечна, Салігорск, Слуцк, Вілейка.

Характарыстыка свайго раёна, горада па плане:

асаблівасці геаграфічнага становішча;

прыродныя ўмовы і рэсурсы;

насельніцтва;

асвоенасць тэрыторыі;

гаспадарка раёна (горада);

знакамітыя населеныя пункты ці знакамітыя мясціны.

Практычныя работы

12*. *Характарыстыка свайго адміністрацыйнага раёна (населенага пункта) у адпаведнасці з прыкладным планам, прыведзеным у падручніку.*

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць адметныя асаблівасці кожнай вобласці;

назваць і паказваць галоўныя геаграфічныя аб'екты вобласці;

вызначаць спецыялізацыю гаспадаркі;

рабіць апісанне адметных і унікальных аб'ектаў;

характарызаваць вобласці па асноўнай схеме, свой раён (горад) згодна з планам;

прагназіраваць сацыяльна-эканамічнае развіццё вобласці.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Рэзерв часу (1 гадзіна)

АГУЛЬНАЯ ГЕАГРАФІЯ

XI КЛАС

(35 гадзін)

Уводзіны

Аб'ект, прадмет і структура геаграфічнай навукі. Геаграфія — навука аб прыродзе зямлі, тэрытарыяльнай арганізацыі грамадства і геаграфіі сусветнай гаспадаркі.

Р А З Д З Е Л I

ГЕАГРАФІЯ ЯК НАВУКА (5 гадзін)

Тэма 1. Асноўныя этапы развіцця геаграфіі (2 гадзіны)

Асноўныя этапы развіцця геаграфічнай навукі. Уклад у развіццё геаграфіі Б. Варэніуса, А. Гумбальта, К. Рытэра, П. П. Сямёнава-Цян-Шанскага, В. В. Дакучаева, А. І. Ваейкава, У. І. Вярнадскага, А. А. Грыгор'ева, М. М. Баранскага і інш. Сучасная геаграфія. Асноўныя напрамкі развіцця.

Асноўныя паняцці: геаграфічная навука, агульная геаграфія.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць асноўныя этапы развіцця геаграфіі і іх характэрныя рысы; вучоных, якія ўнеслі значны ўклад у развіццё геаграфіі;

характарызаваць найважнейшыя задачы сучаснасці, якія вырашаюцца з удзелам геаграфічных навук; уклад розных вучоных у развіццё геаграфіі; асноўныя напрамкі і задачы развіцця сучаснай геаграфіі.

Тэма 2. Метады географічных даследаванняў (3 гадзіны)

Класіфікацыя метадаў географічных даследаванняў. Традыцыйныя метады: апісальныя, экспедыцыйныя, лабараторныя, параўнальна-геаграфічныя, матэматычныя. Новыя метады: мадэліраванне, дыстанцыйны. Географічны маніторынг і географічны прагноз.

Тапаграфічная карта. Асноўныя ўласцівасці тапаграфічнай карты. Афармленне тапаграфічнай карты. Вымярэнне адлегласцей і плошчаў па тапаграфічнай карце. Чытанне тапаграфічнай карты.

Географічная карта — мадэль зямной паверхні. Картаграфічныя праекцыі (цыліндрычная, азімутальная, канічная).

Геаінфармацыйныя сістэмы як сродак атрымання, апрацоўкі і ўяўлення географічнай інфармацыі.

Практычная работа

1*. Вымярэнне адлегласцей і апісанне ўчастка мясцовасці па тапаграфічнай карце.

Асноўныя паняцці: метады даследавання, мадэліраванне, раённае, географічны прагноз, географічны маніторынг.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць метады географічных даследаванняў;

выказаць меркаванні аб значэнні мадэліравання ў географічных даследаваннях;

прыводзіць прыклады географічных прагнозаў;

прыводзіць назіранні за станам навакольнага асяроддзя візуальна і з дапамогай прылад;

характарызаваць сучасныя метады географічных даследаванняў.

Р А З Д З Е Л ІІ
ФІЗІЧНЫ СВЕТА ЗЯМЛІ (2 гадзіны)

Тэма 3. Гісторыя развіцця Зямлі (1 гадзіна)

Геалагічная гісторыя Зямлі. Сістэма геалагічнага летазлічэння. Геалагічныя эры (архей, пратэразой, палеазой, мезазой, кайназой) і перыяды. Узрост горных парод Зямлі (абсалютны і адносны).

Асноўныя паняцці: стратыграфія, геахраналагічная шкала, архей, пратэразой, палеазой, мезазой, кайназой.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць геалагічныя эры;

карыстацца геахраналагічнай шкалай;

вызначаць вынікі сутыкнення тэктанічных пліт у гісторыі Зямлі;

характарызаваць сістэму летазлічэння; крытэрыі падзелу гісторыі Зямлі на планетарны і геалагічны перыяды.

Тэма 4. Уплыў Сонца і Месяца на зямныя працэсы (1 гадзіна)

Фактары сонечнага ўплыву на Зямлю: гравітацыйныя і магнітныя сілы, сонечная радыяцыя. Сонечная актыўнасць і геаграфічныя працэсы Зямлі. Прыліўныя працэсы ў гідра-сферы.

Асноўныя паняцці: гравітацыйныя і магнітныя сілы, сонечная актыўнасць, геоід.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

тлумачыць уплыў сонечнай актыўнасці на геаграфічныя працэсы;

выказаць меркаванні аб следствах руху Зямлі вакол сваёй восі і вакол Сонца;

устанаўліваць заканамернасці ў размеркаванні сонечнай радыяцыі на Зямлі.

Р А З Д З Е Л ІІІ
ГЕАГРАФІЧНАЯ АБАЛОНКА ЗЯМЛІ (8 гадзін)

**Тэма 5. Геаграфічная абалонка як прыродны комплекс
планетарнага маштабу (4 гадзіны)**

Геаграфічныя паясы як праяўленне перыядычнага закону геаграфічнай занальнасці.

Характарыстыка асноўных частак геаграфічнай абалонкі.

Літасфера. Фактары і працэсы фарміравання рэльефу зямной паверхні і заканамернасці іх праяўлення. Сучасны рэльеф Зямлі (мега-, меза-, макра- і мікрарэльеф).

Атмасфера. Кліматы Зямлі. Агульныя заканамернасці фарміравання клімату. Сінаптычныя карты і прагноз надвор'я.

Гідрасфера. Агульныя заканамернасці фарміравання і размеркавання паверхневых і падземных водаў на Зямлі.

Глебавае покрыва Зямлі. Фактары і працэсы глебаўтварэння. Класіфікацыя глеб. Геаграфія глеб свету.

Раслінны і жывёльны свет Зямлі. Фактары, якія аказваюць уплыў на біразнастайнасць на Зямлі. Геаграфічныя заканамернасці размеркавання флоры і фауны Зямлі.

Уплыў прыроды на жыццё, гаспадарчую дзейнасць, матэрыяльную і духоўную культуру чалавека; уздзеянне чалавека на прыроду ў працэсе гаспадарчай дзейнасці. «Абмен рэчываў» паміж грамадствам і прыродай. Прагназіраванне экалагічных сітуацый у геаграфічнай абалонцы. Міжнародныя геаграфічныя праграмы прагназіравання глабальных змен у навакольным асяроддзі.

Практычная работа

2. Ацэнка экалагічнага стану прыроды сваёй мясцовасці і прагназіраванне магчымага яго змянення.

Асноўныя паняцці: мега-, меза-, макра- і мікрарэльеф, абмен рэчываў, экалагічная сітуацыя, глабальныя змены.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваець асноўныя стадыі фарміравання геаграфічнай абалонкі;

назваць і паказваць горы: Судзеты, Радопы, Хібіны, Капетдаг, Каракарум; **пласкагор'е** Калумбійскае; **нізіны:** Сярэднедунайская, Ніжнедунайская, Каліфарнійская; **упадзіну** Гхор (–405 м); **рэкі:** Одра, Укаялі; **азёры:** Рыца, Лабнор, Вініпег; **найбуйнейшыя вадасховішчы:** Брацкае, Усць-Ілімскае, Красна-ярскае; **формы рэльефу Сусветнага акіяна:** Паўднёва-Ціхаакіяніскі хрыбет, Усходне-Ціхаакіянскае падняцце, Заходне-Еўрапейская катлавіна; **жолабы:** Філіпінскі, Курыла-Камчацкі;

тлумачыць уплыў экзагенных працэсаў на рэльеф Зямлі; **аналізаваць** ролю раслінных і жывёльных арганізмаў у жыцці геаграфічнай абалонкі; перыядычны закон геаграфічнай занальнасці.

Тэма 6. Геаграфія прыродных рэсурсаў Зямлі (2 гадзіны)

Размеркаванне прыродных рэсурсаў на сушы і ў Сусветным акіяне. Перспектывы выкарыстання прыродных рэсурсаў акіяна.

Праблемы рэсурсазабеспячэння. Прагноз стану прыродных рэсурсаў Зямлі.

Практычная работа

3. Характарыстыка прыродных рэсурсаў сваёй мясцовасці (раёна, вобласці) на аснове краязнаўчага матэрыялу і іншых крыніц інфармацыі.

Асноўныя паняцці: геаграфічнае асяроддзе, прыродакарыстанне, рэсурсазабеспячэнне, рэсурсы матэрыяльнай вытворчасці.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць асноўныя віды прыродных рэсурсаў Зямлі;

назваць і паказваць найбуйнейшыя газавыя радовішчы: Урэнгойскае, Ямбургскае, Запалярнае, Мядзведжае; **найбуйнейшыя нафтагазаносныя басейны:** Аляскінскі, Каліфарнійскі, Паўночнаморскі, Персідскага заліва; **вядучыя краіны па разведаных запасах жалезных руд:** Расія, Украіна, Бразілія; **бакі-тай:** Гвінея, Аўстралія, Бразілія; **вядучыя краіны па плошчы**

лясоў: Расія, Бразілія, Канада; вядучыя краіны па памерах плошчы ворных зямель: ЗША, Індыя, Расія;

прыводзіць падыходы да класіфікацыі прыродных рэсурсаў;
выказваць меркаванні аб будучым стане прыродных рэсурсаў;
аналізаваць геаграфію прыродных рэсурсаў.

Тэма 7. Прасторавае дзяленне геаграфічнай абалонкі (1 гадзіна)

Прыродныя тэрытарыяльныя комплексы. Кампаненты ПТК. Межы ПТК. Уласцівасці ПТК: цэласнасць, устойлівасць, зменлівасць.

Ландшафт і яго структура. Культурныя ландшафты.

Асноўныя паняцці: прыродны тэрытарыяльны комплекс (ПТК), ландшафт: прыродны, антрапагенны, культурны.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць узроўні арганізацыі ПТК;

рабіць апісанне ўласцівасцей ПТК (цэласнасць, устойлівасць, зменлівасць), ландшафту;

прыводзіць істотныя прыметы ПТК; доказы ўздзеяння чалавека на прыроду як новай экалагічнай сілы;

выказваць меркаванні аб знешніх і ўнутраных фактарах (умовах), якія ўплываюць на развіццё ПТК.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Р А З Д З Е Л І V

ТЭРЫТАРЫЯЛЬНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ ГРАМАДСТВА. ГЕАГРАФІЯ СУСВЕТНАЙ ГАСПАДАРКІ (13 гадзін)

Тэма 8. Геаграфічная праблема тэрытарыяльнай арганізацыі грамадства (1 гадзіна)

Паняцце аб тэрытарыяльнай арганізацыі жыцця насельніцтва. Тэрытарыяльныя сацыяльна-эканамічныя сістэмы. Арганізацыя тэрыторыі. Фактары і прынцыпы раённага планавання.

Асноўныя паняцці: тэрытарыяльнай арганізацыі жыцця насельніцтва, тэрытарыяльныя сацыяльна-эканамічныя сістэмы.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць тэрытарыяльныя сацыяльна-эканамічныя сістэмы;
выказаць меркаванні аб тэндэнцыях узаемаадносін грамадства і прыроды з выкарыстаннем вывучаных на ўроку паняццяў;

тлумачыць прынцыпы арганізацыі тэрыторыі;

характарызаваць фактары і прынцыпы раённага планавання.

Тэма 9. Сусветная гаспадарка.

Сусветная гаспадарка і навукова-тэхнічны прагрэс.

Міжнародны падзел працы (2 гадзіны)

Сучасная сусветная гаспадарка, яе структура і тэндэнцыі развіцця. Паняцце аб нацыянальнай эканоміцы. Транснацыянальныя карпарацыі (ТНК).

Міжнародны падзел працы. Формы эканамічных сувязей: міжнародны гандаль, міжнародныя фінансава-крэдытныя адносіны. Міжнародная эканамічная інтэграцыя. Міжнародныя інтэграцыйныя галіновыя і рэгіянальныя саюзы.

Сусветная гаспадарка і навукова-тэхнічны прагрэс (НТП).
Навукова-тэхнічная рэвалюцыя (НТР).

Асноўныя паняцці: грамадская вытворчасць, сусветны рынак, сусветная гаспадарка, міжнародны падзел працы, міжнародная эканамічная інтэграцыя, формы эканамічных сувязей.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць формы эканамічных сувязей; характэрныя прыметы і асноўныя этапы НТП;

рабіць апісанне этапаў фарміравання сусветнай гаспадаркі; уплыву НТП на сусветную гаспадарку;

выдзяляць істотныя прыметы сусветнай гаспадаркі і этапы яе фарміравання;

характарызаваць эканамічныя адносіны паміж краінамі;
аналізаваць умовы, якія садзейнічалі ўзнікненню сусветнага рынку; выказаць меркаванні аб неабходнасці стварэння і развіцця свабодных эканамічных зон; аб уплыве НТП на навакольнае прыроднае асяроддзе.

Тэма 10. Геаграфія галін сусветнай гаспадаркі (10 гадзін)

Умовы і фактары размяшчэння галін сусветнай гаспадаркі.

Прамысловасць. Геаграфія і развіццё энергетыкі, металургіі, машынабудавання, хімічнай, лясной, лёгкай і харчовай прамысловасці, транспарту ў сучаснай сусветнай гаспадарцы.

Агульная характарыстыка сусветнай сельскай гаспадаркі. Найбуйнейшыя сельскагаспадарчыя раёны свету. Геаграфія раслінаводства і жывёлагадоўлі.

Практычная работа

4. Устанаўленне вытворчых сувязей паміж асобнымі краінамі (на выбар) і тлумачэнне прычын іх узнікнення і фактараў, якія абумоўліваюць іх развіццё.

Асноўныя паняцці: прамысловыя раёны, сельскагаспадарчыя раёны, тыпы сельскай гаспадаркі, рэзервы павелічэння вытворчасці, інфраструктура.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць асноўныя галіны сусветнай гаспадаркі; асноўныя прамысловыя і сельскагаспадарчыя раёны свету;

назваць і паказваць вядучыя краіны па валавым унутраным прадукце: ЗША, Кітай, Японія; па памерах прамысловай вытворчасці: ЗША, Кітай, Японія; галоўныя нафтаздабываючыя краіны: Саудаўская Аравія, Расія, ЗША; галоўныя газаздабываючыя краіны: Расія, ЗША, Канада; галоўныя вуглездабываючыя краіны: Кітай, ЗША, Індыя; галоўныя краіны-вытворцы электраэнергіі: ЗША, Кітай, Японія; найбуйнейшыя ГЭС свету: Ітайпу, Гранд-Кулі; вядучыя краіны па памерах вы-

плаўкі сталі: Кітай, Японія, ЗША; вядучыя краіны па танажы марскіх суднаў, якія спускаюцца на ваду: Рэспубліка Карэя, Японія, Кітай; найбуйнейшыя краіны — вытворцы аўтамабіляў: Японія, ЗША, Кітай; найбуйнейшыя краіны — вытворцы мінеральных удабрэнняў: Кітай, ЗША, Індыя; найбуйнейшыя краіны па памерах валавога збору пшаніцы: Кітай, Індыя, ЗША; найбуйнейшыя краіны па памерах валавога збору рысу: Кітай, Індыя, Інданезія; найбуйнейшыя краіны па памерах валавога збору кукурузы: ЗША, Кітай, Бразілія; найбуйнейшыя краіны па памерах вытворчасці валакна бавоўны: Кітай, ЗША, Індыя; найбуйнейшыя краіны па памерах пагалоўя буйной рагатай жывёлы: Індыя, Бразілія, Кітай; найбуйнейшыя краіны па памерах пагалоўя свіней: Кітай, ЗША, Бразілія; найбуйнейшыя краіны па памерах пагалоўя авечак: Кітай, Аўстралія, Індыя; найбуйнейшыя краіны па памерах вылаву рыбы і здабычы морапрадуктаў: Кітай, Перу, Чылі; вядучыя краіны па даўжыні чыгункі: ЗША, Расія, Кітай; вядучыя краіны па наяўнасці аўтамабільнага парка: ЗША, Японія, Германія; вядучыя краіны па даўжыні трубаправодаў: ЗША, Расія, Канада; вядучыя краіны па танажы марскога флоту: Панама, Ліберыя, Грэцыя; найбуйнейшыя марскія парты свету па грузаабароце: Сінгапур, Ратэрдам, Шанхай; найбуйнейшыя аэрапорты свету: Атланта (Хартфілд), Чыкага (О’Хара), Лос-Анджэлес, Лондан (Хітроу), Далас, Токіо (Ханеда), Франкфурт (Рэйн-Майн);

прыводзіць прыклады ўплыву галін гаспадаркі на навакольнае прыроднае асяроддзе;

характарызаваць галіновую структуру гаспадаркі і размяшчэнне вытворчасці; ролю інфраструктуры ў развіцці гаспадаркі;

тлумачыць фактары і прынцыпы фарміравання асноўных прамысловых раёнаў свету;

прыводзіць аналітычную работу на падставе картаграфічных і статыстычных крыніц; параўнальны аналіз фактараў размяшчэння вытворчасці;

складаць картасхемы размяшчэння асобных галін сусветнай гаспадаркі і іх характарыстыкі;

РАЗДЗЕЛ V
ГЛАБАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ (4 гадзіны)

Тэма 11. Глабальныя праблемы чалавецтва
і роля геаграфіі ў іх вырашэнні (4 гадзіны)

Сутнасць паняцця «глабальная праблема». Геаэкалагічныя праблемы — фокус глабальных праблем. Геаэкалогія — як навука аб узаемаадносінах паміж грамадствам і прыродным асяроддзем. Апустыньванне, змяненне клімату, разбурэнне азонавага слоя. Захаванне біялагічнай разнастайнасці біясферы.

Дэмаграфічная праблема. Сучасныя тэндэнцыі і праблемы народанасялення. Дэмаграфічная палітыка.

Праблема войнаў і захавання міру. Глабальная «дуга нестабільнасці». Геапалітыка. Віды геапалітычнага кантролю. Асновы геапалітычнай тэорыі сучаснага свету.

Міжнароднае супрацоўніцтва ў вырашэнні глабальных праблем: міжнародныя праграмы, арганізацыі, установы. Роля ААН у сучасным свеце. НАТА. Міжнародныя праграмы вывучэння Зямлі. Канцэпцыя ўстойлівага развіцця.

Практычныя работы:

5*. Экалагічны стан прыродных комплексаў сваёй мясцовасці і меры па яго ахове.

6. Ацэнка геапалітычнага становішча Рэспублікі Беларусь.

Асноўныя паняцці: глабальныя праблемы, тэрарызм, дэмаграфічная праблема, эканамічныя праблемы, харчовая праблема, энергетычная і сыравінная праблемы, прыродная разнастайнасць.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ НАВУЧАННЯ

Вучням неабходна:

назваць тыпы прыродаахоўных тэрыторый;

рабіць апісанне асноўных напрамкаў прыродаахоўнай дзейнасці;

характарызаваць геаграфічныя прынцыпы прыродаахоўнай дзейнасці;

выказваць меркаванні аб міжнародным супрацоўніцтве ў вырашэнні экалагічных праблем;

тлумачыць ролю геаграфічнай навукі ў вырашэнні праблем узаемадзеяння грамадства і прыроды.

Заклучэнне (1 гадзіна)

Прымяненне геаграфічных ведаў для вырашэння эканамічных, экалагічных, сацыяльных, палітычных і іншых задач, якія стаяць перад чалавецтвам. Геаграфія ў XXI стагоддзі.

Абагульняючае паўтарэнне (1 гадзіна)

Рэзерв часу (1 гадзіна)

ЛІТАРАТУРА

Для настаўніка

Адзінцоў, С. Займальная геаграфія Беларусі / С. Адзінцоў, С. Сідор. — Мінск: Народная асвета, 1995.

Аношко, В. С. География в 10-м классе / В. С. Аношко, М. С. Войтович, Е. Н. Мешечко. — Минск, 2000.

Аношко, В. С. Олимпиады по географии / В. С. Аношко, М. Н. Брилевский, Н. Н. Ганущенко. — Минск, 2004.

Аношко, В. С. Самостоятельные и практические работы по общей географии / В. С. Аношко, Я. Н. Яцкевич. — Минск, 2004.

Баранский, Н. Н. Методика преподавания экономической географии / Н. Н. Баранский. — М., 1990.

Берлянт, А. М. Картография / А. М. Берлянт. — М.: Аспект пресс, 2001.

Блакiтны скарб Беларусi. Энциклапедыя. — Мiнск: Беларуская энциклапедыя, 2007.

Галай, И. П. Пособие по географии для поступающих в вузы / И. П. Галай, Е. Н. Мешечко, С. И. Сидор. — Минск: Вышэйшая школа, 1988.

Геаграфічныя паняцці і тэрміны: Энциклапед. слоўнік. — Мiнск, 1999.

Геаграфія глебаў з асновамі глебазнаўства: падручнік для студ. геагр. спец. ВНУ / В. С. Аношка [і інш.]; пад рэд. В. С. Аношкі. — Мiнск, 2000.

Географический энциклопедический словарь. — М.: Большая Российская энциклопедия, 2003.

География в диаграммах. Оксфордские учебные пособия. — М.: Астрель, 2004.

География международного туризма: страны СНГ и Балтии / авт.-сост. Л. М. Гайдукевич [и др.]. — Минск, 2004.

География: большой справочник для школьников и поступающих в вузы / И. И. Баринова [и др.]; 3-е изд., стереотип. — М.: Дрофа, 2000.

География: пособие для поступающих в вузы / В. П. Максаковский [и др.]. — М.: Дрофа, 2003.

Геология Беларуси / А. С. Махнач [и др.]. — Минск, 2001.

Гладкий, Ю. Н. Глобальная география, 11 / Ю. Н. Гладкий, С. Б. Лавров. — М., 2002.

Голубчиков, Ю. Н. География человека / Ю. Н. Голубчиков. — М., 2003.

Душина, И. В. Методика и технология обучения географии в школе / И. В. Душина, Е. А. Таможняя, В. Б. Пятунин. — М., 2002.

Дьяконов, К. Н. Современные методы географических исследований / К. Н. Дьяконов [и др.]. — М., 1996.

Жекулин, В. С. Введение в географию / В. С. Жекулин. — М., 1989.

Завьялова, Е. Б. Экономическая география в схемах и таблицах: учеб. пособие / Е. Б. Завьялова, Н. В. Радищев. — М., 2005.

Зыль, Е. А. География материков и стран в 7 классе / Е. А. Зыль, Т. А. Глушакова, Г. С. Сыроежкина. — Минск: Оракул, 1998.

Зыль, Е. А. География материков и стран в 8 классе: учеб.-метод. пособие для учителей / Е. А. Зыль, Г. С. Рязанова, Г. С. Сыроежкина. — Минск: Народная асвета, 2008.

Зыль, Е. А. География материков и стран. 8-й класс: пособие для учителей / Е. А. Зыль, Г. Я. Рылюк. — Минск: Народная асвета, 2002.

Исаченко, А. Г. Введение в экологическую географию / А. Г. Исаченко. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2003.

Исаченко, А. Г. Теория и методология географической науки / А. Г. Исаченко. — М.: АCADEMA, 2004.

Кириенко, Е. Г. Социально-экономическая география Республики Беларусь / Е. Г. Кириенко. — Минск: Аверсэв, 2003.

Козьева, И. А. Экономическая география и регионалистика / И. А. Козьева, Э. Н. Кузьбожев. — М., 2005.

Коринская, В. А. География материков и океанов, 7 класс: метод. пособие / В. А. Коринская, И. В. Душина, В. А. Щенев. — М.: ДРОФА, 2002.

Кузнецов, А. П. География населения и хозяйство мира, 10 / А. П. Кузнецов. — М., 1997.

Лопух, П. С. Гідраграфія Беларусі: вучэб. дапам. для студ. / П. С. Лопух. — Мінск: БДУ, 2004.

Максаковский, В. П. Географическая картина мира: в 2 кн. / В. П. Максаковский. — М., 2004.

Максаковский, В. П. Географическая культура / В. П. Максаковский. — М., 1998.

Машбиц, Я. Г. Комплексное страноведение / Я. Г. Машбиц. — Смоленск, 1998.

Мешечко, Е. Н. Основы экологии / Е. Н. Мешечко [и др.]. — Минск, 2002.

Мяшэчка, Я. М. Вучэбныя экскурсіі і палявыя практыкумы па географіі / Я. М. Мяшэчка. — Мінск: Народная асвета, 1997.

Никитина, Н. А. Поурочные разработки по географии (материки, океаны, народы и страны), 7 класс / Н. А. Никитина. — М.: ВАКО, 2005.

Пирожник, И. И. География Мирового океана: учеб. пособие для студентов вузов / И. И. Пирожник, Г. Я. Рылюк, Я. К. Еловичева. — Минск: ТетраСистемс, 2006.

Основы геологии Беларуси / под ред. А. С. Махнача [и др.]. — Минск, 2004.

Прогноз изменения окружающей природной среды Беларуси на 2010—2020 гг. / под ред. В. Ф. Логинова. — Минск, 2004.

Рылюк, Г. Я. Вслед за героями книг по материкам и странам / Г. Я. Рылюк, С. А. Глушакова. — Минск, 2003.

Сиротин, В. И. Самостоятельные и практические работы по географии (VI—X кл.) / В. И. Сиротин. — М., 1997.

Сідор, С. І. Вывучэнне географіі ў 9 класе: вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў / С. І. Сідор [і інш.]. — Мінск: Народная асвета, 1999.

Сідор, С. І. Географія Беларусі ў пытаннях і адказах: вучэб. дапам. для вучняў 9-га класа / С. І. Сідор, П. С. Лопух, Г. С. Смалякоў. — Мінск: Народная асвета, 1998.

Смоліч, А. Географія Беларусі / А. Смоліч. — 4-е выд. — Мінск, 1993.

Состояние природной среды Беларуси / под общ. ред. В. Ф. Логинова. — Минск, 2005.

Харитонов, Т. Н. Пособие по общей географии / Т. Н. Харитонов. — Минск: Экоперспектива, 2003.

Хрестоматия по физической географии Белоруссии / под ред. О. Ф. Якушко. — Минск, 1990.

Хрестоматия по экономической географии Белоруссии / под ред. О. Ф. Якушко. — Минск, 1991.

Чырвоная кніга Беларусі. — 3-е выд. — Мінск, 2004.

Экономическая и социальная география мира: кн. для учителя, 10 кл. / сост. А. П. Кузнецов. — М., 2000.

Элькин, Г. Н. Экономическая и социальная география мира, 10 кл.: метод. пособие / Г. Н. Элькин. — СПб., 2003.

Якубович, Ж. М. Уроки географии в 7 классе: учеб.-метод. пособие для учителей общеобразоват. учреждений с рус. яз. обучения / Ж. М. Якубович; под ред. И. П. Галая. — Минск: Народная асвета, 2007.

Для вучняў

Аганбегян, А. Г. Что? Где? Почему? // Школьникам об экономике / А. Г. Аганбегян, Д. Д. Москвин. — М.: Просвещение, 1981.

Ананьев, Е. И. Социально-экономическая география / Е. И. Ананьев. — Ростов н/Д: Феникс, 2006.

Баландин, Р. К. А. Е. Ферсман / Р. К. Баландин. — М.: Просвещение, 1982.

Баландин, Р. К. В. В. Докучаев / Р. К. Баландин. — М.: Просвещение, 1990.

Большой иллюстрированный справочник: Страны и континенты. — М.: Махаон, 2005.

Величайшие чудеса света: энциклопедический словарь. — М.: Вече, 2007.

Вершинский, Н. В. Загадки океана / Н. В. Вершинский. — М.: Педагогика, 1989.

Владимиров, А. В. Рассказы об атмосфере / А. В. Владимиров. — М.: Просвещение, 1981.

Географические открытия. — М.: Махаон, 2008.

География материков и стран: учеб. пособие для 9 кл. учреждений, обеспечивающих получение общего среднего образования, с рус. яз. обучения с 12-летним сроком обучения (базовый и повышенный уровни) / Н. В. Науменко [и др.]. — Минск: Народная асвета, 2006.

Гладкий, Ю. Н. Дайте планете шанс! / Ю. Н. Гладкий, С. Б. Лавров. — М.: Просвещение, 1995.

Горохов, В. А. По национальным паркам мира / В. А. Горохов, С. С. Вишневская. — М.: Просвещение, 1993.

Грицкевич, В. П. Путешествие наших земляков / В. П. Грицкевич. — Минск, 1968.

Забелин, И. М. Мудрость географии / И. М. Забелин. — М.: Просвещение, 1986.

Залогин, Б. С. Океаны / Б. С. Залогин. — М.: Просвещение, 1996.

Израэль, Ю. А. Берегите биосферу / Ю. А. Израэль, Ф. Я. Ровинский. — М.: Педагогика, 1987.

- Исаченко, В. А.* Л. С. Берг / В. А. Исаченко, Д. Д. Квасов. — М.: Просвещение, 1988.
- Козлов, И. В.* П. П. Семенов-Тянь-Шанский / И. В. Козлов. — М.: Просвещение, 1983.
- Константинова, С. С.* Этнология / С. С. Константинова. — Ростов н/Д, 2005.
- Краткий геологический словарь для школьников. — М.: Недра, 1989.
- Куприн, А. М.* Занимательная картография / А. М. Куприн. — М.: Просвещение, 1989.
- Куприн, А. М.* Слово о карте / А. М. Куприн. — М.: Недра, 1987.
- Кусков, А. С.* Экономическая география в вопросах и ответах: учеб. пособие / А. С. Кусков. — М., 2005.
- Лазаревич, К. С.* Тематический словарь-справочник по географии / К. С. Лазаревич, Ю. Н. Лазаревич. — М.: Моск. лицей, 1995.
- Лесненко, В. К.* Мир озер / В. К. Лесненко. — М.: Просвещение, 1989.
- Малов, В. И.* В. К. Арсеньев / В. И. Малов. — М.: Просвещение, 1986.
- Мир географии. — М.: Мысль, 1984.
- Михеев, А. В.* Охрана природы / А. В. Михеев [и др.]. — М.: Просвещение, 1990.
- Муранов, А. П.* Волшебный и грозный мир природы / А. П. Муранов. — М.: Просвещение, 1994.
- Народы мира. Историко-географический справочник. — М.: Советская энциклопедия, 1988.
- Брансден, Д.* Непokoйный ландшафт / Д. Брансден, Дж. Дорн-кемп. — М.: Мир, 1981.
- Никитенко, Н. Ф.* О. Ю. Шмидт / Н. Ф. Никитенко. — М.: Просвещение, 1992.
- Пармузин, Ю. П.* Живая география / Ю. П. Пармузин. — М.: Просвещение, 1993.
- Пармузин, Ю. П.* Словарь по физической географии / Ю. П. Пармузин, Г. В. Карпов. — М.: Просвещение, 1994.
- Пивоварова, Г. П.* За страницами учебника географии: кн. для чтения по физической географии. 6 кл. / Г. П. Пивоварова — М.: Просвещение, 1997.
- Пивоварова, Г. П.* Занимательная география / Г. П. Пивоварова. — М.: Просвещение, 1997.
- Популярная экономическая энциклопедия. — М.: Большая российская энциклопедия, 2001.

- Поспелов, Е. М.* Школьный топонимический словарь / Е. М. Поспелов. — М.: Просвещение, 1988.
- Розанов, Б. Г.* Живой покров Земли / Б. Г. Розанов. — М.: Педагогика, 1984.
- Сенкевич, Ю. А.* Их позвал горизонт / Ю. А. Сенкевич. — М.: Мысль, 1987.
- Сергеева, К. П.* За страницами учебника географии: кн. для чтения учащихся 8—9 кл. / К. П. Сергеева. — М.: Просвещение, 1997.
- Соловьев, А. И. Н. Н.* Баранский и советская экономическая география / А. И. Соловьев, М. Г. Соловьев. — М.: Просвещение, 1979.
- Уильямс, Л.* Науки о Земле / Л. Уильямс; пер. с англ. — М.: ЭКСМО, 2009.
- Улицкий, Ю. А.* Океан надежд / Ю. А. Улицкий. — М.: Просвещение, 1983.
- Флинт, Е. В.* Редкие и исчезающие растения / Е. В. Флинт, М. В. Черкасова. — М., 1985.
- Хрестоматия по географии материков и океанов. — М.: Просвещение, 1987.
- Юдашин, Л. С.* Путешествие вглубь Земли / Л. С. Юдашин. — М.: Просвещение, 1987.
- Юсов, Б. В. Н. М.* Пржевальский / Б. В. Юсов. — М.: Просвещение, 1985.

Змест

ЧАЛАВЕК І СВЕТ

Тлумачальная запіска.....	3
V клас	5
Літаратура.....	13

ГЕАГРАФІЯ

Тлумачальная запіска.....	14
Пачатковы курс геаграфіі	
VI клас	18
VII клас	24
Геаграфія мацерыкоў і краін	
VIII клас	31
IX клас	44
Геаграфія Беларусі	
X клас	55
Агульная геаграфія	
XI клас	71
Літаратура.....	81

Вучэбнае выданне

ВУЧЭБНЫЯ ПРАГРАМЫ
для агульнаадукацыйных устаноў
з беларускай мовай навучання

ЧАЛАВЕК І СВЕТ

V клас

ГЕАГРАФІЯ

VI–XI класы

Нач. рэдакцыйна-выдавецкага аддзела *Г. І. Бандарэнка*
Рэдактар *Л. Б. Сопат*
Камп'ютэрная вёрстка *А. М. Кісялёва*
Карэктар *Т. Ф. Шайко*

Падпісана ў друк 12.06.2009. Фармат 60×84/16. Папера газетная.
Гарнітура Школьная. Друк афсетны. Ум. друк. арк. 5,12.
Ул.-выд. арк. 3,8. Тыраж 2220 экз. Заказ

Навукова-метадычная ўстанова «Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. ЛІ № 02330/04994469
ад 08.04.2009. Вул. Караля, 16, 220004, г. Мінск

Мінскае абласное унітарнае прадпрыемства «Барысаўская ўзбуйненая
тыпаграфія імя 1 Мая». ЛП № 02330/0056737 ад 27.01.2004.
Вул. Будаўнікоў, 33, 222120, г. Барысаў